
EEN FASCINERENDE HISTORIE VAN NERING BÖGEL

DOOR
WATER
VERBONDEN

© STICHTING
MUZIEKKOEPSEL WORPPLANTSOEN
DEVENTER

RODERIC P. ROSENKAMP

Inhoudsopgave

I. De oprichting van de Deventer IJzermolen (1696 – 1758)	Pag. 5
<i>Een ondernemende geest</i>	
<i>Zeepzieder en contractbreker</i>	
<i>Visionair</i>	
<i>Kolkendemper</i>	
<i>Waterbouwer</i>	
<i>Tegenslag</i>	
<i>‘Möllen Lindeman’</i>	
<i>Gang van zaken</i>	
II. De IJzermolen van hand tot hand (1758 – 1829)	Pag. 12
<i>Een roerig einde</i>	
<i>Van hand tot hand (I)</i>	
III. IJzergieterij Nering Bögel (1829 – 1850)	Pag. 15
<i>Een nieuw begin</i>	
<i>Het geslacht Nering Bögel</i>	
<i>De jonge jaren van Johan Laurents</i>	
<i>Innovaties</i>	
<i>Leentjebuurt</i>	
<i>Marketingman</i>	
<i>Export</i>	
<i>Een man van aanzien</i>	
<i>Machinebouw</i>	
<i>Een dipje</i>	
<i>De moraal van het verhaal</i>	
IV. IJzergieterij & Machinefabriek J.L. Nering Bögel & Co. (1850-1902)	Pag. 27
<i>Zeven zonen</i>	
<i>Onder broers</i>	
<i>De hoogte in</i>	
<i>Isselburg</i>	
<i>De derde generatie</i>	
<i>Frisse wind</i>	
<i>Het einde van het siergietwerk</i>	
<i>Arbeidsomstandigheden</i>	
<i>Het leven van de arbeider</i>	

V. NV Deventer IJzergieterij & Machinefabriek (1902 – 1932)	Pag. 35
<i>Naamloze Vennootschap</i>	
<i>Mechanisatie</i>	
<i>Stijgende productie</i>	
<i>Mijnheer Coos</i>	
<i>Nog groter</i>	
<i>Verkoper</i>	
<i>Bitter einde</i>	
VI. Van Wassenaar naar Weert (1932 – heden)	Pag. 40
<i>Puinruimen</i>	
<i>Een nieuwe start</i>	
<i>Van hand tot hand (2)</i>	
<i>Een eigen Koers</i>	
VII. Bijlagen	Pag. 48
1. <i>Een kleine geschiedenis van het ijzergieten - Muziekkoepeel Worpplantsoen</i>	
2. <i>Een kleine geschiedenis van Deventer</i>	
3. <i>Een lofzang op Hendrik Lindeman</i>	
4. <i>Tijdslijn</i>	
5. <i>Overzicht producten (1828 – 1901)</i>	
6. <i>Literatuurlijst - Noten</i>	
7. <i>Actuele ontwikkelingen - Producten</i>	

DE OPRICHTING VAN DE DEVENTER IJZERMOLEN (1696 – 1758)

Een Ondernemende Geest

Nature or Nurture? Aanleg of opvoeding? Zijn de eigenschappen van het individu genetisch bepaald of aangeleerd door opvoeding? Dit vraagstuk houdt filosofen en wetenschappers al eeuwenlang bezig. In het geval van Hendrik Lindeman mogen we ervan uitgaan dat een deel van zijn talenten hem in ieder geval bij geboorte zijn ingegeven.

Vader Philip Lindeman was een uit het Duitse Schüttorf afkomstige ondernemer, die aan het eind van de 17^e eeuw in Deventer verzeild raakte. Daar ontmoette hij Amelia Wijnands, de jonge weduwe van koopman Henricus Budde. De twee werden verliefd en trouwden. Uiteraard na betaling van de nodige leges mocht Philip zich verheugen op het burgerschap en kon legaal in Deventer aan de slag. Zoon Hendrik volgde in 1696 als kroon op het huwelijksgeeluk.

Kopergravure, 1790. Laat het decorum van de stad zien waarin de geschiedenis van Hendrik Lindeman en Nering Bögel zich afspeelde. De Schipbrug gaf toegang tot de stad. Op de banderolle staat: 'Afconterfeitsel der Keyserlyke vry Anse Stad Deventer'.

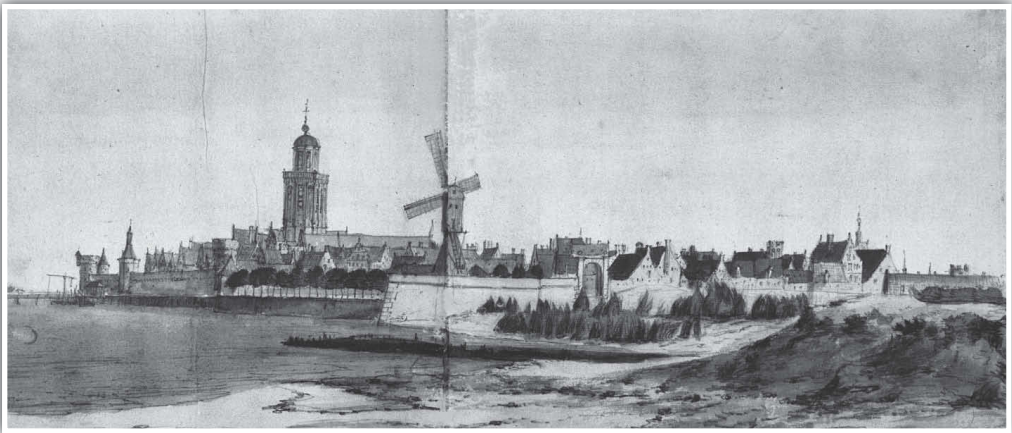
Deze Hendrik Lindeman zou een sleutelrol vervullen in de wederopstanding. Zijn belang voor de stad en de streek kan niet onderschat worden. Lindeman zette een reeks gebeurtenissen in gang die Deventer voorgoed zou veranderen. Hij legde de fundamenteën voor twee grote industrieën in de stad, waarvan er een zou uitgroeien tot een wereldwijd concern. Of Lindeman dit allemaal zo voorzien had, is op zijn best twijfelachtig. Dat hij de sluimerende provinciestad met zijn ondernemerslust en energie een spreekwoordelijke schop onder de kont gaf, moet

hem bij leven en welzijn wel duidelijk zijn geweest.

Zeepzieder en Contractbreker

Over de jonge jaren van Hendrik Lindeman is weinig bekend. Aangenomen mag worden dat hij zich met diverse baantjes en onderneminkjes een redelijk goed inkomen wist te verwerven. Goed genoeg in ieder geval om in 1718 in het huwelijk te treden met Maria Klopman, dochter van de koekbakker Antonie Klopman. Wellicht dat het geld uit de erfenis van zijn schoonvader zaliger Lindeman de middelen verschafte een eigen onderneming te kopen.

In 1726 gaat Lindeman in ieder geval serieus in zaken. Hij begint in 1726 met een zeepziederij, annex olie-, pel- en cementmolen in een waltoren aan de achterzijde van de Polstraat. Steven van Delden, een wat oudere ondernemer en koopman, stak in het jaar 1728 Fl. 13.000,- in de goedlopende zaak. Diens zoon Pieter stapte omstreeks 1730 ook als compagnon in het bedrijf.

Gezicht op Deventer vanuit het zuiden, met op de voorgrond het Pothoofd, 1655. In de vouw van de gewassen tekening staat (naar alle waarschijnlijkheid) de molen in de Polstraat waar Lindeman in 1726 start.

In 1733 komt het onverwacht tot een breuk tussen de drie compagnons. Uit alles blijkt dat de breuk geënceneerd is door Lindeman, die wellicht uitgekeken raakte op de dagelijkse besommingen van de zeepziederij of zich tot grotere daden in staat achtte. De ellende begint als Lindeman geld leent van zijn zwager Klopman om aandelen in de zaak op te kopen. Klopman wil dit bedrag na een paar weken alweer terug hebben, maar Hendrik weigert te betalen. Hierop trekt de zwager compagnon Pieter van Delden aan diens mouw.

Van Delden vertrouwt het niet en gelast een financieel onderzoek in. Om zwager Klopman voorlopig het zwijgen op te leggen betaalt Hendrik Lindeman hem Fl. 800,-, maar daarmee neemt Klopman geen genoegen. Uiteindelijk betaalt Van Delden senior het volledige bedrag uit eigen zak terug aan Klopman. Van Delden eist een verklaring van zijn zakenpartner. De zeepziederij boekt immers jaar op jaar mooie winsten, dus wat bezielt Lindeman?

Hendrik houdt zijn kaken op elkaar, zegt het compagnonschap op en trekt zich terug uit de zaak. Dit conflict zal leiden tussen een jarenlange reeks pamfletten en schotschriften van Van Delden aan het adres van Lindeman. Burgers en buitenlui smullen intussen van de haat en nijd

tussen de gebrouilleerde ex-compagnons.

Visionair

Een jaar na het stuklopen van het compagnonschap veroorlooft Lindeman zich de aankoop van een eigen woning. Dit gegeven pleit er eens te meer voor dat de zakelijke breuk niet is geboren uit geldnood. Het riante huis 'De Sterre' aan de Melksterstraat wordt door hem, zijn vrouw Maria en hun 13 kinderen in 1734 betrokken. Hier raakt Lindeman hevig geïnteresseerd in de verbindingen tussen Deventer, Twente en het Duitse achterland.

Uit de overleveringen van het glorieuze verleden van Deventer als internationaal handelscentrum put Lindeman inspiratie. Hoe zou de stad zich weer in een dergelijke positie kunnen manoeuvreren? Gebogen over oude landkaarten trekt Lindeman de conclusie dat een weer bevaarbare Schipbeek ongekende mogelijkheden biedt voor snelle en efficiënte verbindingen met Twente en het Münsterland. Hij droomt weg bij fantasieën over een trekvaartverbinding tussen Deventer en het oosten, uiteraard uit te baten door hemzelf.

Lindeman beseft zich dat een dergelijke operatie niet door één man op poten gezet kan worden en laat het idee los. Wel maakt hij werk van het opzetten van een transportservice naar het oosten. Aan het einde van het jaar verkrijgt Hendrik Lindeman octrooien voor het doen rijden van postwagendiensten van Deventer op Münster, Düsseldorf en Dortmund. Dankzij de octrooien vergaart Lindeman zich snel een mooi fortuin en geniet veel aanzien in de stad als een gedurfd en succesvol ondernemer.

Kolkendemper

'Stad en Borgers syn in groote naarheyd en verlegenheyd' aan het begin van het jaar 1744. De IJssel kent een extreem hoge waterstand, zodat ook de Schipbeek haar water niet meer kwijt kan. De Snipperlingsdijk bezwijkt, zodat niet alleen een groot deel van het land ten oosten en zuiden van Deventer onder water komt te staan, maar ook de belangrijkste Oost-West-verbinding is vernield. Pas als het water zich langzaam terugtrekt, blijkt hoe groot de ravage is.

Hendrik Lindeman kan het zich met zijn postwagendiensten niet veroorloven dat de stad nagenoeg van de buitenwereld is afgesloten. Hij stelt een actieplan op en biedt het stadsbestuur zijn diensten als puinruimer aan. Twee weken geeft het stadsbestuur hem om Deventer weer bereikbaar te maken. Slechts negen dagen heeft Lindeman nodig.

Het stadsbestuur is uiteraard in haar nopjes en verschaft de kersverse weg- en waterbouwer direct een nieuwe opdracht: het dempen van de kolken die door de overstroming zijn ontstaan. Ook deze klus klaart Lindeman vlot en tot volle tevredenheid. Het levert hem nog meer aanzien en prestige aan onder de burgers, die hem prompt omdopen tot Hendrik de Kolkendemper. Zijn ervaringen overtuigen Hendrik steeds meer van zijn eigen kunnen en waar hij eens alleen maar van durfde te dromen, lijkt een steeds reëlere optie te worden.

Waterbouwer

Na veel aandringen en met zijn successen van het afgelopen jaar op zak, verstrekken de stadsbestuurdersbestuurders de Kolkendemper de opdracht voor een haalbaarheidsonder-

zoek naar het uitdiepen en opwaarderen van de Schipbeek. De maanden daaropvolgend reist Hendrik Lindeman op en neer over de Schipbeek, neemt de situatie in zich op, stelt verbeteringen voor, ziet sluizen, bruggen en omlieggingen voor zijn geestesoog. Nadat het archief in Diepenheim geen uitsluitsel kan geven over bestaande bepalingen, regels en wetten voor werkzaamheden aan de Schipbeek, laat Lindeman weten dat hij aan de slag kan gaan met het bevaarbaar maken van de beek.

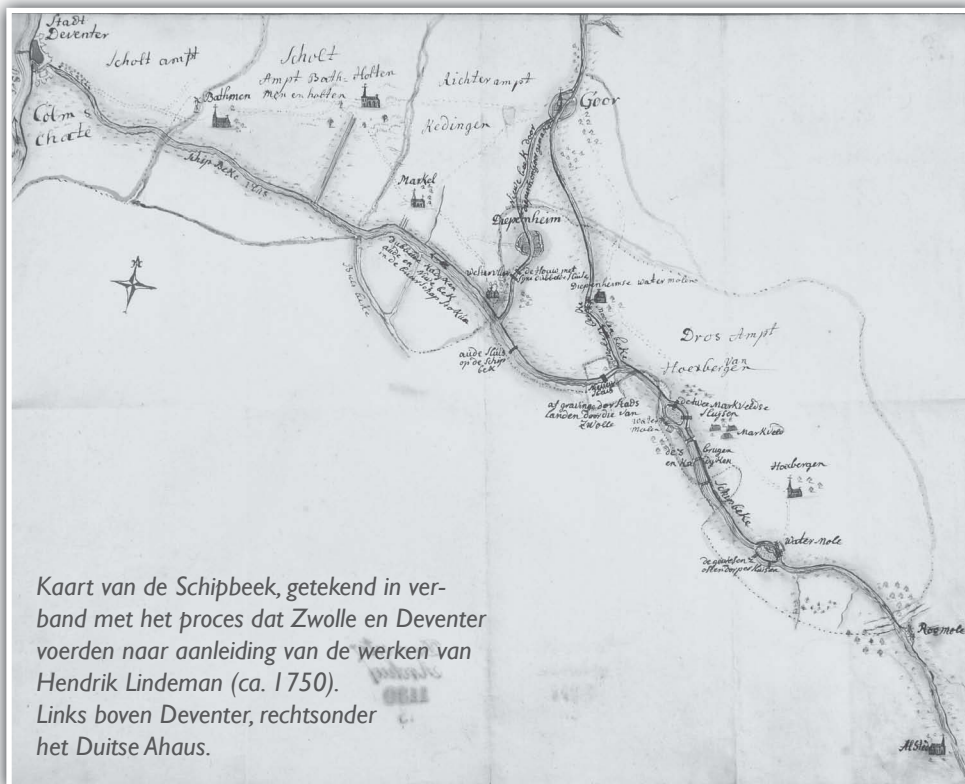
In 1745 zal het omvangrijke project starten, maar niet nadat Lindeman nog een proeve van bekwaamheid heeft afgelegd. Lindeman krijgt de stadswatermolen in pacht. Daarbij verplichten de Hoge Heren van het Magistraat de veelzijdige ondernemer ertoe zowel de watermolen zelf als de landweren langs de beek naar de molen te herstellen. Een koud kunstje voor Lindeman, die niet alleen kan beginnen met het bevaarbaar maken van de Schipbeek, maar ook als bonus het recht krijgt een molen te bouwen op een belt bij de **Koerhuisbeek**.

Schilderij van Meindert Hobbema (1638-1709). Het schilderij toont ons de watermolen op de plaats waar de Schipbeek uitmondt in de Deventer haven, op de plaats van het huidige Kunstenlab onderaan de Wilhelminabrug. Links zien we het koor van de Bergkerk.

Aan het einde van het eerste jaar is de Schipbeek al goed bevaarbaar vanaf Haaksbergen en Almelo. Duitse kooplui hoeven nu niet meer over de Regge en de Vecht via Zwolle te reizen.

De stad Zwolle beklagt zich bij het stadsbestuur van Deventer over het missen van inkomsten, tevergeefs uiteraard. Lindeman gaat dus voortvarend te werk en weet zich gesteund door een kerkespraak van 2 november 1745 die het een ieder verbiedt om zonder de uitdrukkelijke toestemming van Hendrik Lindeman de oevers van de Schipbeek te beplanten, dammen op te werpen of sluizen te bedienen. Na het afkondigen van deze bepaling is Hendrik Lindeman heer en meester over de Schipbeek.

Tegenslag

Het jaar daarop wordt stevig doorgewerkt. Dagelijks bevaren 20 tot 30 schepen de Schipbeek nieuwe stijl en geven een impuls aan de handel en vertier in Deventer. De status van Lindeman is echter tanende in de stad. Lindeman zou zijn eigen belang boven dat van de stad verkiezen. Liep hij te veel naast zijn schoenen? Hadden de vele roddels en schotschriften van de familie Van Delden voeten in de aarde gekregen? We weten het niet, wel weten we dat een woedende menigte zijn molen in aanbouw aan de Koerhuisbeek in 1747 vernielde. Lindeman liet zich echter niet kennen en bouwde onaangedaan door aan de 'oly-gort-pek-laken-vul- en eek- of runmolen' die hij toepasselijk tooide met de naam 'De Hoop'.

Koren op de molen voor de Van Deldens die Lindeman opnieuw beschuldigden van contractbreuk. Bij het uiteenvallen van hun compagnonschap was immers overeengekomen dat Lindeman geen concurrerende activiteiten mocht ontplooiën. En nu had Lindeman liefst twee molens – de stadswatermolen en molen 'De Hoop' – onder zijn hoede. De pennensrijd tussen Lindeman en de oude Van Delden breekt in alle hevigheid los. Gebaseerd op de eindafrekening uit 1755 met de gemeente weten we nu dat Lindeman zich niet buitenproportioneel heeft verrijkt met de werkzaamheden aan de Schipbeek.

Möllen Lindeman

Wel vergaarde Lindeman een aardig inkomen met de pacht van de stadswatermolen en zijn

eigen molen 'De Hoop'. Als dank voor het verzette werk krijgt Lindeman van het stadsbestuur bovendien het recht op de bouw van een derde molen naast de stadswatermolen. Een nieuwe bijnaam is geboren, want Hendrik gaat vanaf dan als 'Möllen' (molen) Lindeman door het leven.

In 1755 is Lindeman er dus in geslaagd om de Schipbeek weer bevaarbaar te maken en hij broedt op zijn plan om de waterweg nu om te vormen tot een uiterst lucratieve trekvaart. Voor een dergelijk project ontbreekt het Lindeman echter aan financiële middelen. Een derde molen zou uitkomst kunnen bieden en Lindeman vat het plan op een ijzermolen op te zetten.

De bouw- en aanloopkosten voor een ijzermolen vergen een grote investering. Lindeman besluit zijn postwagendiensten te verkopen en treft in de Amsterdamse koopman Isaac Rutgers een financier. Deze Rutgers draagt financieel bij in ruil voor een 2/3^e deel van het eigendom van de molen. Met de van Lindeman bekende snelheid van handelen opent de 'Ysermoole' op 30 juni 1756 haar deuren. De Deventer bevolking draagt Hendrik Lindeman opnieuw op handen, de ijzermolen en –gieterij betekende immers werkgelegenheid. Toch is een deel van de bevolking argwanend over de vervaarlijk rokende en ronkende instelling. De gevoelens van trots, nieuwsgierigheid en scepsis werden door de dichter J.G. Fluck verrat in een gedragen gedicht, dat in de bijlage is opgenomen.

Gang van Zaken

Hendrik Lindeman stond zelf aan het hoofd van de ijzermolen in oprichting. Hij zorgde voor de aankoop van de brand- en grondstoffen en regelde samen met compagnon Rutgers de verkoop van de producten die het bedrijf vervaardigde. Aanvankelijk stuitte de Deventer ijzermolen op grote aanloopproblemen, het gieten van ijzer bleek een stuk ingewikkelder dan gedacht. De ijzermolen in Doetinchem, die al ruim zestig jaar in bedrijf was, negeerde het verzoek om hulp, want was bang voor concurrentie. De Ulfter IJzermolen wilde wel helpen, maar ook deze gieterij kampte met een aantal problemen en had het productieproces onvoldoende onder de knie om uitkomst te bieden.

Via de bemiddeling van een Duitse edelman trok Lindeman toen maar een Duitse 'Hüttenmeister' – een meestervakman in het ijzergieten – aan. Deze specialist bemoeide zich nadrukkelijk met de opbouw en inrichting van de hoogoven en de gieterij. De Hüttenmeister gold als een smid van haast Bijbelse proporties en genoot veel aanzien in de stad. Later zou ook de Ulfter ijzermolen vaak een beroep doen op zijn kennis.

Begrijpelijkerwijs bleef de productie in die eerste jaren beperkt tot gemakkelijk te gieten producten als potten, platen (voornamelijk als bodemplaat voor open haarden en kachels), bommen en kogels. De Hüttenmeister voerde de dagelijkse leiding op de werkvloer en stond aan het hoofd van de gieters, vormers, modelmakers, timmerlieden en afwerkers. Bovendien onderwees de Hüttenmeister enkele zogenaamde leerjongens de fijne kneepjes van het vak.

De belangrijkste taak van de Hüttenmeister was echter de verantwoordelijkheid voor het operationeel, dus op de juiste temperatuur houden, van de hoogoven. Een kunst die maar weinig mensen beheersten.

In deze eerste jaren werd uitsluitend gewerkt met grond- en brandstoffen uit de streek. Het ijzeroer was afkomstig uit het Overijsselse achterland. Het voor de landbouw schadelijke

ijzeroer werd door de boeren uitgegraven en verkocht aan tussenhandelaren. De een zijn afval, is de ander zijn schat, gold toen ook al. Als brandstof werd gewerkt met houtskool uit de nabije omgeving.

Blaasbalgen zorgden ervoor dat het houtskool snel en efficiënt tot de juiste temperatuur verhit kon worden. Deze blaasbalgen werden aangedreven door de watermolen. Bij hoge of lage rivierstanden functioneerde het rad echter niet of onvoldoende. In dergelijke situaties werden de blaasbalgen aangedreven door een rosmolen met acht paarden.

Het terrein van de ijzermolen omvatte dus niet alleen het hoofdgebouw, maar ook stallen voor de paarden, onderkomens voor de Hüttenmeister en enkele werkluik en de bijgebouwen. Het hoofdgebouw, de eigenlijke ijzermolen, was een rechthoekig pand met een hoog oplopend, schuin dak. Hier geschiedde het bereiden van het ijzer, het gieten en afwerken van de producten. In een van de bijgebouwen werden de modellen vervaardigd en de vormkasten getimmerd. Op het terrein bevond zich ook een keuken waar de maaltijden voor de nachtploeg werden gekookt. Aangenomen mag worden dat er daarnaast een aantal grote, open bijgebouwen waren voor de voorraden ijzererts, houtskool en kalksteen.

De onderneming bevond zich in het 'niemandsland' tussen de Middeleeuwse stadsmuur en de 17e eeuwse vestigingswerken. Het gebied waarop de ijzermolen stond, was bekend als 'De Raeme'.

Ook nu nog heet dit stukje Deventer de Raambuurt. De Raambuurt werd begrensd door de oude Stadshaven en de IJssel ten westen en zuiden, het Bergkwartier ten noorden en de stadsgracht, Schipbeek en de Vetkolk grofweg ten oosten.

In het gemeentelijk museum De Waag is o.a. deze sierlijke gevelsteen te zien, samen met diverse historische (gietijzeren) Nering Bögel producten en verschillende documenten. De steen werd in het midden 'doorkliefd' door een muuranker en was ingebracht boven de grote deur aan de Vetkolkzijde.

DE IJZERMOLEN VAN HAND TOT HAND (1758 – 1829)

Een Roerig Einde

Onder grote publieke belangstelling wordt een van Deventers meest markante en energieke inwoners op 15 februari 1758 ten grave gedragen. Hendrik Lindeman, slechts 61 jaar oud, is niet meer. De Kolkendemper en 'Möllen Lindeman', vereerd als een held, geterroriseerd als vermeend zakkenvuller wordt bijgezet in de Bergkerk : een eer die slechts weinigen was gegeven!). Slechts vijf van Lindemans dertien kinderen zouden afscheid van hun vader kunnen nemen, de rest overleed jammerlijk op jonge leeftijd. Zowel privé als zakelijk leed Lindeman een zeer turbulent leven.

Dat blijkt ook uit de reeks van gebeurtenissen vlak voor zijn dood. Zijn compagnon, de Amsterdamse koopman Isaac Rutgers, trekt zich om onbekende reden terug uit de onderneming. Slechts enkele weken voor zijn verscheiden gaat Lindeman daarom een overeenkomst aan met een andere koopman uit de hoofdstad. De heer J. Brants, verbonden aan het beroemde handelshuis 'De Geer' krijgt het alleenrecht op de verkoop van de producten van de Deventer IJzermolen in ruil voor een lening van *Fl.* 60.000,-. Zowel Brants als Lindeman overlijden korte tijd later, waarop de zaken worden voortgezet door de erven van de beide ondernemers. Aangenomen mag worden dat de erven Lindeman de lening aan de erven Brants de jaren daarop hebben terugbetaald, waarmee een einde kwam aan de zakelijke binding.

In 1767 besluiten de erven Lindeman het bedrijf te verkopen. Molen 'De Hoop' wordt ook verkocht en wel aan, o ironie, zijn vroegere compagnons en latere aartsvijanden de Van Deldens. In 1839 zouden de erven Van Delden 'De Hoop' overdoen aan de pas opgerichte firma Noury & Van der Lande. De maalinrichting gaf een impuls aan dit bedrijf, dat op haar beurt zou uitgroeien tot het wereldwijd opererende chemieconcern Akzo Nobel. Het is niet overdreven te stellen dat Hendrik Lindeman kan worden gezien als de stamvader van een van Nederlands grootste industriële ondernemingen.

Van Hand tot Hand

De Deventer IJzermolen komt na de verkoop in handen van een groep rijke burgers van Deventer. De burgemeester Mennink is een van hen en treedt op als woordvoerder van het bedrijf. De dagelijkse leiding blijft in handen van de Duitse Hüttenmeister, die wordt bijgestaan door een aangestelde rentmeester.

Naarmate de jaren voorbij glijden, raken de aandelen van de IJzermolen door overerving en verkoop onder een steeds groter wordende groep mensen verspreid. Het mag een klein wonder heten dat het bedrijf, ondanks een gebrek aan een duidelijke koers, uitgroeit tot de grootste ijzermolen van het land.

Agent der Nationale Economie van de Bataafsche Republiek Goldberg maakt rond 1800 een

Gezicht op de ijzergieterij en de Bergkerk omstreeks 1830, aquarel door J.A. Knip (1777-1847)

rondgang langs de gieterijen en ijzermolens in het land. Hij concludeert in zijn rapport dat de Deventer Ijzermolen veruit de grootste van het land is met een geschatte jaarlijkse productie van 400 – 500 ton gietijzer. Het rapport somt tevens de belangrijkste producten van de onderneming op: platen, kachels, ketels, venstergewichten, askokers en ballastblokken voor de scheepvaart. Met name de Marine is een grote afnemer van deze ballastblokken, die het grootste deel van de productie voor hun rekening nemen.

Twee jaar later komt een zesde deel van het bedrijf in handen van één persoon, G.A. Jordaens, en kan er een meer coherent beleid gevoerd worden. Onder de naam Firma Jordaens en Co. stuurt de gieterij een aantal producten in naar de nijverheidstentoonstelling in Amsterdam. Het bedrijf valt niet in de prijzen, maar krijgt van de jury wel twee eervolle vermeldingen. De eerste voor het zo nuttig aanwenden van het voor de landbouw schadelijke ijzeroer. De tweede voor de smaakvolle vormgeving van de ingezonden kachels.

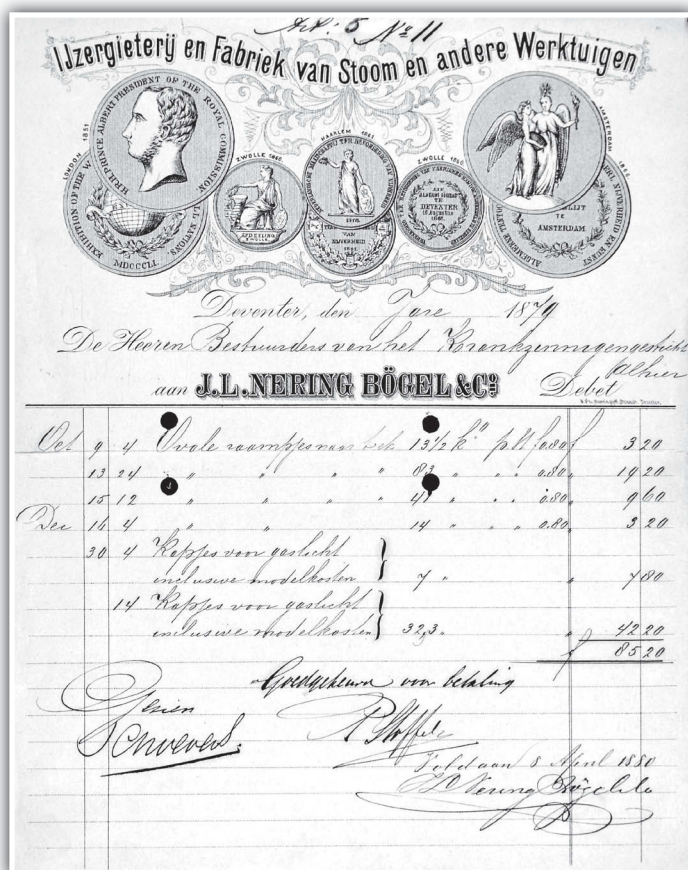
De vooruitsnellende naam en faam van de Firma Jordaens en Co. leidt tot interesse van de Deventer koopman E. Wolf. In 1810 verkoopt H. Ribbius namens alle aandeelhouders het bedrijf aan Wolf. Veel is over deze Wolf en zijn bedrijfsvoering niet bekend. Uit stukken blijkt wel dat de nieuwe eigenaar veelvuldig in conflict kwam met het stadsbestuur over opstuwung van de Schipbeek.

Lang zou de periode Wolf in ieder geval niet duren, want na acht jaar verkoopt hij de onderneming aan J.F. Hoffman. Deze bekende koopman in ijzerwaren uit Rotterdam mag zich voor

Fl. 20.000,- eigenaar noemen van de gieterij en na bijbetaling van Fl. 3.900,- komt hij ook in het bezit van de gereedschappen en alle in de loop der jaren vervaardigde modellen. Uit het verkoopcontract blijkt dat het bedrijf flink is gegroeid en uitgebreid vanaf 1756. Het fabrieks-terrein omvat in 1818 naast het hoofdgebouw nu een aparte gieterij met bijgebouwen, een twee-onder-eenkapwoning, een hofje achter de Bergpoort voor huisvesting van de arbeiders en een smederij met hof aan de Stadshaven. Of deze smederij zelfstandig werkt of alleen werk in opdracht van de IJzermolen uitvoert, is niet duidelijk.

Hoffman beschikt over een uitgebreid netwerk van potentiële afzeters en een groot deel van de productie is bestemd voor de export naar Hamburg en Bremen. De groeiende vraag leidt tot verbreding van het assortiment en Hoffman laat veel nieuwe modellen maken en maakt een begin met de vervaardiging van siergietwerk. Ter promotie van deze nieuwe tak zendt het bedrijf een borstbeeld van Koning Willem I en een portret van Louise van Pruisen in naar de nijverheidstentoonstelling van 1825.

De Deventer IJzergieterij floreert en tot troost van zijn nabestaanden is de waarde van de onderneming bij de dood van Hoffman eind 1825 aanzienlijk in waarde gestegen. Op 18 november van dat jaar verkopen de erven het bedrijf voor Fl. 39.000,- aan een rechter uit Zutphen en diens schoonzoon.

Rekeninghoofd van Nering Bögel & Co, gedateerd 1879, met daarop in kopergravure uitgevoerde zegels, munten en ere-penningen. De nota a fl. 85,20 is gericht aan het Krankzinnigen-gesticht, het latere Brinkgreven inzake kleppes voor gaslicht en ovale raampjes.

IJZERGIETERIJ NERING BÖGEL (1829 – 1850)

Een nieuw begin

Op 18 november komt de voormalige Ysermoole van Hendrik Lindeman na een woelige periode in handen van de Zutphense rechter Herman Adriaan Nederburgh en diens schoonzoon Johan Laurents Nering Bögel. Zij legden het fundament waarop drie generaties van de familie de scepter over de onderneming zullen zwaaien. De taakverdeling was vanaf het begin helder: de schoonzoon zou de dagelijkse leiding van de gieterij op zich nemen, de schoonvader zou zijn indrukwekkende internationale netwerk aanboren voor het verkrijgen van opdrachten.

Het Geslacht Nering Bögel

Johan Laurents Nering Bögel kwam uit een vooraanstaand, oud, van oorsprong Duits geslacht van officieren, hoge ambtenaren en ondernemers. Met de bereiding van ijzer was de familie al vroeg bekend. Johan Laurents' overgrootvader, drost Johan Hendrik Bögel, was als financier betrokken bij de oprichting van de ijzermolen in Ulft rond het midden van de 18^e eeuw. Ook de kleinzoon van drost Johan Hendrik en vader van Johan Laurents, Johan Frederik (Johann Friedrich) Nering Bögel, hield zich bezig met gietijzer.

Johan Frederik (1755 – 1817) zette in eerste instantie de militaire traditie van de familie in ere voort. Als vurig patriot koos hij evenwel eieren voor zijn geld en vluchtte na de inval van Napoleons troepen (1795) naar Anholt in Duitsland. Met het geld van zijn niet onbedeelde vrouw, de Amsterdamse Elisabeth Hodshon, en zijn vriend, vorst Salm-Salm, nam Johan Frederik de ijzermolen 'Minerva' in het naburige Isselburg over. Ondanks de ervaringen van zijn grootvader met de Ulfter ijzermolen, schoot de vakkennis van Johan Frederik tekort. Hierop huurde hij een vakman in van de fameuze firma Krupp, die hem in korte tijd klaar stoomde voor het werk.

De 'Minerva' ontwikkelde zich tot een belangrijke ijzergieterij en stond bekend om haar vele innovaties op het gebied van productietechnieken. Tijdens de Franse bezetting leverde de gieterij zowel aan Duitse als Nederlandse klanten. Na 1813 werd Isselburg onderdeel van het Koninkrijk Pruisen en zou het bedrijf nog uitsluitend aan Pruisische klanten leveren.

De Jonge Jaren van Johan Laurents

Op 1 december 1795 kwam Johan Laurents, ook bekend als Joan Louwerens, als oudste zoon van Johan Frederik Nering Bögel en Elisabeth Hodshon in Zutphen ter wereld. Op dat moment was zijn vader net gevlucht naar Duitsland en bracht Johan Laurents zijn gehele jeugd door in het Gelderse stadje. In 1814 werd het gezin kortstondig herenigd in Duitsland, waar Johan Laurents naar goed familiegebruik in dienst trad van het Pruisische leger.

De gedroomde militaire carrière was echter van korte duur. In verband met de slechte ge-

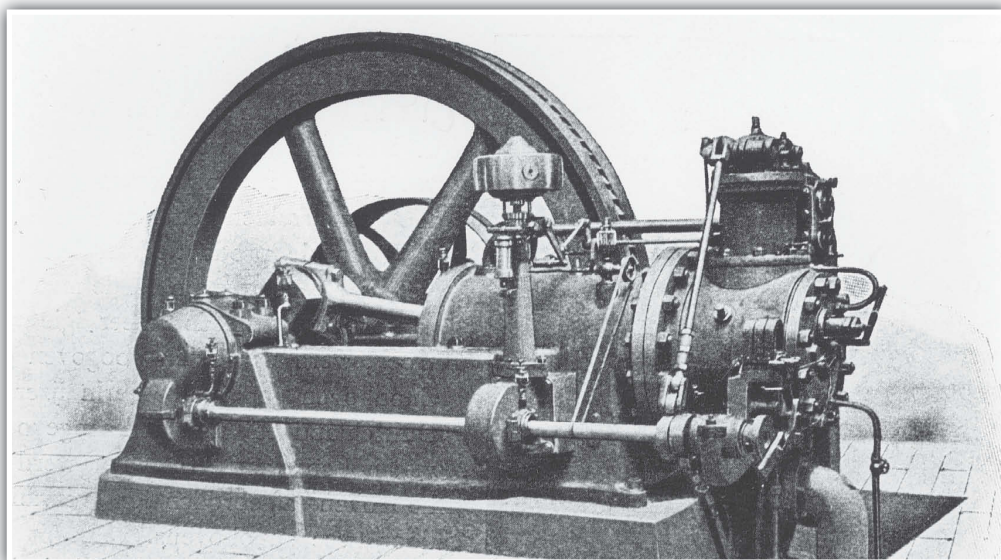
zondheid van zijn vader werd Johan Laurents in 1816 van zijn dienst ontheven. Als oudste zoon werd van hem verwacht dat hij de Isselburger ijzermolen van zijn vader zou voortzetten. Dezelfde specialist van Krupp die ook Johan Frederik onder zijn hoede had, stoomde nu Johan Laurents klaar voor het vak van ijzergieter. Na de dood van zijn vader kreeg Johan Laurents in 1817 op 23-jarige leeftijd de leiding over de 'Minerva'.

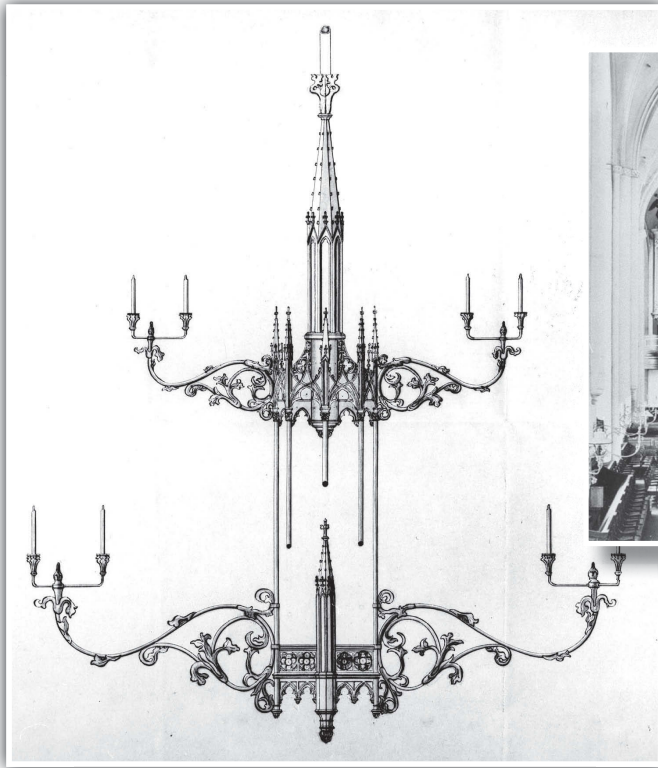
Enkele jaren later huwde hij met Hermina G. Elisabeth Nederburgh, dochter van een vooraanstaand magistraat uit Zutphen. Jeugdliefde Hermina vestigde zich in Isselburg en baarde in korte tijd vier kinderen. Ondanks het prille geluk kon zij maar moeilijk aarden in Duitsland. Haar heimwee moet Johan Laurents hebben gesterkt in zijn plannen om een ijzergieterij in Deventer te kopen. Met hulp van zijn schoonvader, de weledelgestrenghe heer Nederburgh, kocht Johan Laurents Nering Bögel dit bedrijf en verhuisde het gezin naar Nederland. Zijn jongere broer Johann (op z'n Duits dus) nam de leiding van de Minerva op. De pas 18-jarige Johann deed dit met verve: de Isselburger Hütte groeide uit tot een zeer gerenommeerde gieterij.

Innovaties

Johan Laurents had in Duitsland al kennis gemaakt met nieuwe en innovatieve vondsten van Engelse gieterijen, die hij graag wilde inzetten in zijn Deventer bedrijf. Samen met zijn jongere broer Johann pacht hij een kleine ijzermolen in Bocholt voor experimenten met revolutionaire bereidingsmethoden. Bij goed gevolg werden deze ontwikkelingen ook doorgevoerd in de grote gieterijen in Deventer en Isselburg. In Deventer laat Johan Laurents als eerste de blaasbalgen vervangen door luchtpompen. Daarnaast wordt de blaaslucht voortaan voorverwarmd, waarmee een aanzienlijke besparing op brandstof wordt geboekt. Johan Laurents introduceert de cupola furnace of koepeloven in het bedrijf, in feite een verkleinde versie van de traditionele hoogoven. In de koepeloven kon echter gewerkt worden met goedkoper geïmporteerd ruwijzer uit het buitenland, omdat de voorraden ijzeroer uit eigen land steeds kleiner werden.

Mogelijk de eerste operende stoommachine in Nederland wordt door Nering Bögel gebruikt in hun productieproces, niet veel later (1840) brengen zij hun eigen machines op de markt.

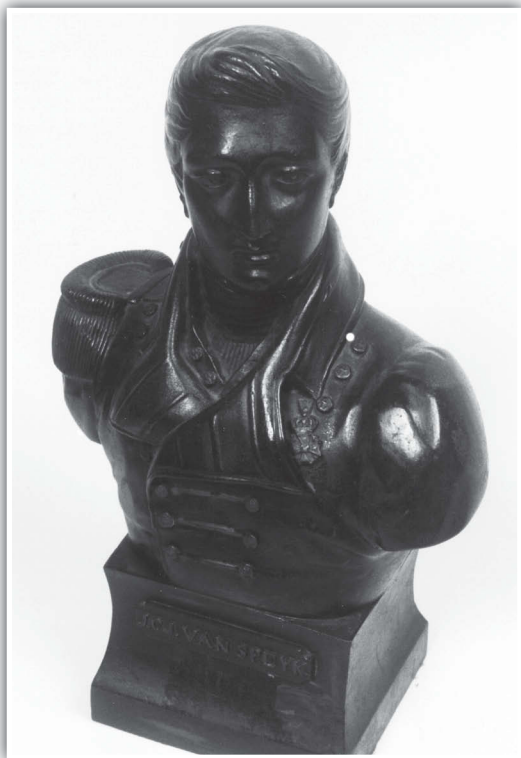
Ontwerptekening voor een serie kandelabers of kroonluchters welke geplaatst werden in de Grote of Lebuinuskerk.

In 1829 maakt de gieterij een grote stap voorwaarts, want er wordt een stoommachine geplaatst. Naar verluidt de allereerste operationele stoommachine van het land. De machine was een fabricaat van de Duitse firma Dinnendahl. De zoon van Dinnendahl verbond zich later aan de IJsselburgse gieterij en zette daar een afdeling machinebouw op poten. Met een andere Duitse relatie ontwikkelde Nering Bögel een nieuw emaillerproces voor potten en pannen. Het principe van emailleren was in ons land nog nauwelijks bekend.

Door de innovaties die Nering Bögel in korte tijd doorvoerde, kon de productie van de Deventer ijzermolen aanzienlijk stijgen. De fabriek was minder afhankelijk van de waterstanden van de IJssel en de Schipbeek, zodat het continue productieproces niet meer verstoord kon worden. Evenwel bleef het waterrad nog tot 1908 in gebruik, ter illustratie dat de verdergaande mechanisatie een doorlopend karakter had.

De productie van de gieterij steeg niet alleen, ook kon een steeds uitgebreider assortiment aan producten worden vervaardigd. In een brief aan de gouverneur van Overijssel uit 1830 noemt Nering Bögel nu hekken, rasterwerken en grafmonumenten als specialiteit van de onderneming, naast de meer traditionele producten als platen en potten. Om in het geveel bij de gouverneur te komen, Johan Laurents had verzuimd goedkeuring te vragen voor de plaatsing van de stoommachine, benadrukte Nering Bögel het landsbelang dat de firma diende door munitie voor de strijdkrachten te produceren. Hiermee overdreef Johan Laurents sterk, want de productie van kogels en bommen was verwaarloosbaar.

Desalniettemin was de Overste Bake, in 1835 en 1836 belast met een onderzoek naar de ijzergieterijen in het land, erg onder de indruk. Hij spoorde de andere gieterijen en ijzermolens in het land aan het voorbeeld van Nering Bögel te volgen. Dankzij Johan Laurents' voorliefde

Gietijzeren buste van Luitenant ter zee Jan van Speyk (1801-1831).

De zelfopoffering in Antwerpen van Van Speyk maakte enorme indruk in Nederland. Koning Willem I roemde hem als een zeeheld 'Die liever de lucht in was gegaan' dan dat hij de Nederlandse vlag had prijsgegeven.

Een uitspraak die later aan de omgekomen zeeheld werd toegeschreven. De buste is vervaardigd door Nering Bögel die meerdere exemplaren voor de marine liet maken. O.a in Den Helder is een exemplaar te zien. Ontwerp: Louis Moritz (1773 - 1850)

voor techniek en innovatie kon de Deventer ijzergieterij haar positie als grootste en belangrijkste verder versterken en behouden.

In 'Bijdragen voor Handel en Nijverheid van het Departement Deventer' uit 1838 kijkt Johan Laurents tevreden terug op zijn eerste jaren aan het roer van de ijzermolen en ziet de toekomst zonnig in. 'In meerdere aanwending die sinds enige jaren van het gegoten ijzer worden gemaakt, vinden de gieterijen hier te lande enige vergoeding voor mededinging van buitenlanders en kan men, hoezeer de prijzen van het fabricaat dan ook uitermate laag staan, evenwel zeggen dat de ijzergieterijen in een gunstige staat verkeren. De jaarlijkse productie van ons etablissement bedraagt nagenoeg een miljoen Nederlandse ponden [kilogrammen] die tot verschillende voorwerpen verwerkt worden, zowel ten behoeve van het huishoudelijke gebruik als ten behoeve van de Bouwkunde, zoals rasterwerk, kerkramen, grafnaalden, zerken, vazen, kandelaars, kapitelen, basementen, tandraden en molenassen, gas- en waterleidingsbuizen (voor stoom- en andere machines) en artikelen van weelde, zoals busten, girandoles, lusters etc. Tot bewerking hiervan aan niet minder dan 150 personen werk verschaft wordt'.

Leentjebuurt

De vorige eigenaar van de gieterij, Hoffman, was op bescheiden schaal gestart met de vervaardiging van siergietwerk. Geen enkel andere Nederlandse gieterij bood deze gespecialiseerde producten aan en Johan Laurents rook zijn kans. Zijn eerste stap werd het zoeken en maken van geschikte ontwerpen. De modellen die Hoffman had gemaakt, waren niet bij de verkoop inbegrepen en überhaupt onvindbaar. In haar boek 'Uit Ijzer Gegoten' toont kunsthistoricus Barbara S. Kapsenberg op nauwgezette wijze aan dat Nering Bögel in eerste instantie gretig

gebruik maakte van de modellen van de Königliche Berliner Eisengiesserei. Veel ontwerpen van Nering Bögel uit deze periode zijn 1-op-1 nagetekend uit de catalogi van de Duitse meestergieters. Daar gedetailleerde en driedimensionale tekeningen niet voorhanden waren, moet wel worden opgemerkt dat de Deventer producten qua subtiliteit en complexiteit in de schaduw staan van de Berlijnse producten. Omdat vergelijkingsmateriaal amper beschikbaar en Nering Bögel bovendien de enige fabrikant van siergietwerk in Nederland was, groeide deze tak van de firma echter sterk.

Marketingman

Niet alleen op het gebied van technische innovaties stond Johan Laurents zijn mannetje. Nering Bögel bleek ook een innovatief verkoper en zag direct de publiciteitswaarde in van het siergietwerk. Johan Laurents zocht opdrachten niet alleen bij tussenhandelaren, maar ook direct bij particulieren, overheden en instellingen. Om potentiële klanten bekend te maken met en te overtuigen van het gebruik van siergietwerk, nam het bedrijf vaak deel aan ontwerp-wedstrijden. Belangrijk in deze is het ontwerp dat Nering Bögel inzond voor het Van Speyk-monument: een theatraal eerbetoon met de functie van een lichtbak. Tot een opdracht leidde het ontwerp niet, wel raakten de bestuurders hevig geïnteresseerd in het toepassen van gietijzer in hoge constructies.

De eerste grote grafmonumenten die Nering Bögel vervaardigde, zoals voor Nahuys in Breda (1831) en De Gumoëns in Den Haag (1834), leverde veel publiciteit en mond-tot-mond reclame op. Het stadsbestuur van Zierikzee was in haar zoektocht naar een hekwerk rond

Hier is duidelijk de situering te herkennen van de Nering Bögel panden, ten opzichte van 'De Boreel' en de 'Kazernestraat'. Het woonhuis rechts is hier uitgebouwd richting het water en meer gericht op de Kazernestraat. Voor de boom en onder de bebouwing loopt een gekanaliseerde verbinding. De eerder genoemde gevelsteen is hier te ontdekken boven de geboogde toegangsdeur.

het stadspark bijvoorbeeld geattendeerd op het kunnen van Nering Bögel. Het bestuur van Zierikzee won per brief referenties in over de firma bij de gemeente Deventer. Hierop bracht Nering Bögel niet alleen een prijsopgaaf, maar ook alvast een ontwerp uit bij de gemeente Zierikzee. Onder de indruk, gunde Zierikzee hem de opdracht en tot circa 1890 heeft het siergietwerk het stadspark omheind.

Ongetwijfeld geïnspireerd door de vooraanstaande Duitse gieterijen, gaf de Deventer IJzergieterij in 1834 een heuse catalogus uit. Een noviteit in de Lage Landen, zodat andermaal de aandacht was gevestigd op de ijzermolen van Nering Bögel. Johan Laurents bezong in de catalogus eerst de voordelen van gietijzer en wees vervolgens de lezer op de vele toepassingen van het materiaal. De drie verschillende bedrijfstakken komen nadrukkelijk aan bod. Allereerst de toepassingen op maat voor de zogenaamde Schone Bouwkunde, zoals versierde bouwelementen, beelden, bruggen, lantaarnpalen, balkons en vazen, veelal uit siergietwerk. Vervolgens de producten voor de Burgerlijke Bouwkunde, meer seriematige productie als dakpannen, dakgoten, afvoerbuizen, gootstenen, wenteltrappen en muurankers. Tenslotte, de producten voor de Mechanische Bouwkunde: machines en machineonderdelen als spullen, katrollen, assen, kranen en tandraden.

Leerjongens draaien in de wielen voor spoorvoertuigen eindelijk veel gaten met industriële kolomboren. Deze serieproducties kwamen na de grotere investeringen veelvuldig voor.

Export

Niet alleen Johan Laurents werkte hard om opdrachten binnen te slepen, ook zijn schoonvader Nederburgh zette zich met ziel en zaligheid in. Herman Nederburgh was werkzaam geweest als inkoper voor de Oost-Indische Compagnie. Later zou hij administrateur van regeringsopslagplaatsen in Nederlands-Indië worden. Voordat hij zijn benoeming als rechter te Zutphen aanvaardde, was hij jarenlang regent van Tegal op Java geweest. Uit dit rijke verleden

De 'achterzijde' van de gieterij gezien vanaf de oude haven. Het doorwaterende poortje staat in verbinding met de aan de 'voorzijde' gelegen 'Vetkolk'.

Behuizing voor stadspompen was één van de vele catalogusproducten.

was het een koud kunstje geweest de contacten te krijgen met de inkopers van de Koloniën. Een belangrijk deel van de afzet werd behaald uit de export naar Nederlands-Indië, dat voor industrieel vervaardigde producten en onderdelen volledig van het moederland afhankelijk was. Latere generaties Nering Bögel zouden veel baat hebben bij de banden die tussen het bedrijf en de kolonie waren ontstaan.

Een man van aanzien

Johan Laurents Nering Bögel groeide als een doortastend ondernemer uit tot een man met veel status. Dit weerhield het stadsbestuur van Deventer er echter niet van hem continu te wijzen op zijn verplichtingen aan het onderhoud van de Schipbeek, dat verbonden was aan de ijzermolen sinds Hendrik Lindeman. Door drukte kwam Johan Laurents hier niet aan toe of misschien vond hij zijn onderhoudsverplichting gewoon maar veel gedoe. Actie ondernam hij pas nadat de Deventer bestuurders een stok hadden gevonden om mee te slaan. Producten voor de export moesten in die tijd worden voorzien door een 'certificaat van oorsprong', uitgeschreven door het stadsbestuur. Het was echter niets voor Johan Laurents om klakkeloos de eisen in te willigen. Hij stelt zich verkiesbaar voor een zetel in de gemeenteraad, wint deze in 1832 en laat zijn bestuurlijke invloed direct gelden. Het punt van de Schipbeek verdwijnt natuurlijk als sneeuw voor de zon van de agenda. Twee jaar later laat Johan Laurents tegenover de ijzermolen een stadsvilla bouwen. Het pand, thans Bergschild 39, bestaat nog steeds en biedt huisvesting aan de Stichting Vluchtelingenwerk.

Tien jaar later wordt Johan Laurents met een overweldigende meerderheid van stemmen gekozen tot lid van de Kamer van Koophandel: een zeer gewichtig en invloedrijk lichaam. Johan Laurents blijft tot 1858 actief lid, waarna hij zich vanwege zijn hoge leeftijd terugtrekt. Nering Bögel is een man van aanzien en begeeft zich in de hoogste kringen, getuige het peet-

Een productieloods met vele (vak)arbeiders, veel stof, lawaai, en lange werkdagen. Er was behalve in loopkranen en enkele takels nog maar weinig geïnvesteerd in hulpmiddelen.

vaderschap van Koning Willem II over Johan Laurents' jongste zoon. De koning verleent Johan Laurents niet veel later ook nog de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Machinebouw

De producten voor de Mechanische Bouwkunde worden steeds belangrijker voor de gieterij. In 1840 geeft Johan Laurents Nering Bögel de opdracht voor de bouw van een machinewerkplaats uitgerust met moderne draai- en boorbanken. Aanvankelijk produceerde het bedrijf alleen machineonderdelen, maar vanaf deze periode bouwt en ontwerpt de onderneming zelf complete machines. Vooral de stoommachines van Nering Bögel zijn in trek.

Met hulp van de kennis die is opgedaan bij broer Johann in Isselburg presenteert Johan Laurents vol trots de eerste stoommachine van eigen makelij op de nijverheidstentoonstelling in Deventer. Twee jaar daarna, in 1842, steelt Nering Bögel de show door een enorme waterpers ten toon te stellen. De bouw van stoommachines is belangrijk, maar gaandeweg worden meer en meer in toenemende mate complexer wordende machines gebouwd. Van een machine tegen houtbederf voor de spoorwegen tot papiercilinders voor een Groningse fabriek, van een condensatietoestel voor de Deventer firma Hulscher tot een installatie voor een suikerfabriek in Nederlands-Indië: al snel draait de machinefabriek zijn hand nergens meer voor om.

Een dipje

De jaren 1855 – 1860 waren een moeilijke periode voor de Nederlandse gieterijen en ijzermolens. Het ijzeroer werd steeds schaarser, de transportkosten stegen fors. In het ge-

meenteverslag van 1855 komt Johan Laurents Nering Bögel als lid van de Kamer van Koophandel met een plausibele verklaring: 'De uitroeijing van de vele bossen begint haar invloed op deze fabriek te doen voelen, daar het bekomen van houtskool van jaar tot jaar bezwaarlijker wordt en men niet zonder vrees mag zijn, dat het bewerken van oerijzer hierdoor zal komen te lijden, tenzij door aanplanting van geschikte bossen of uitvinding van een andere tot hetzelfde einde geschikte brandstof daaraan tegemoet wordt gekomen.'

Het tekort aan ijzeroer en houtskool wordt door Nering Bögel het hoofd geboden door meer en meer te werken met ruwijzer, waarvoor een koepeloven is gebouwd. In 1873 wordt de traditionele hoogoven zelfs helemaal afgebroken om plaats te maken voor een tweede koepeloven. Ook wordt langzaam houtskool vervangen door steenkool en cokes. Het zou echter een aantal jaren duren voordat de onderneming weer gestaag kon groeien.

Door niet bij de pakken neer te zitten, blijft het aantal werknemers gedurende deze dip stabiel. De gieterij en de machinefabriek hadden in deze jaren continu circa 115 werknemers in dienst. Hierbij waren de zelfstandig werkende oerdelvers en houtskoolbranders niet inbegrepen, wel inbegrepen waren 15 leerjongens in de leeftijd van 12 tot 16 jaar.

De lonen liepen sterk uiteen, maar waren naar verhouding met de rest van de stad goed. Volwassen en gespecialiseerde krachten zoals een aantal gieters en vormers verdienden twee gulden per dag. De leerjongens werden afgescheept met drie dubbeltjes per dag.

De moraal van het verhaal

Journalist en schrijver Hein van Beek, die in de eerste helft van de 20^e eeuw bekend werd met zijn ietwat sentimentele stukjes over het oude Deventer, herinnert zich een stichtelijk gedicht waarin de fabriek van Nering Bögel een hoofdrol vertolkt. Het vers 'De Bekeerde Dronkaard' werd oorspronkelijk door dichter Van der Linde rond 1850 geschreven en was gebaseerd op een waar gebeurd voorval. In 'Deventer Vrogger en Noe, deel III' vertelt H.J.E. van Beek het verhaal op onnavolgbare wijze na.

De gebeurtenissen spelen zich af op een ijskoude winterdag. De waterpompen waren bevroren, arrensleeën maakten hun rondjes over de pleinen van de stad en meutes kinderen ravotten in de sneeuw. De kooplui en boeren die op deze Siberische vrijdag de stad introkken voor de wekelijkse markt, wist niet hoe gauw zij de zaken af moesten handelen, zodat de warmte van eigen huis en haard weer kon worden opgezocht.

Onder hen was ook vrachtboer Klaas uit Gorssel. Met gezwinde spoed had hij zijn wekelijkse ronde gemaakt langs zijn vaste afnemers in de Deventer binnenstad. Traditiegetrouw werd tussen Klaas en zijn klant altijd een borreltje gedronken op de goede zaken en zeker onder deze barre omstandigheden is het niet ondenkbaar dat Klaas een paar extra warmhoudertjes heeft genoten.

Enigszins onvast ter been spande Klaas zijn paard voor de zwaarbeladen wagen om naar huis te gaan. Het paard was echter niet beslagen met hoefijzers met stalen punten, zodat het arme dier zich al glibberend en glijdend een weg probeerde te banen. Zijn baas hield zich angstig hangend vast aan het span en liet zich al slippend en glijdend meevoeren door de spekgladde straatjes en stegen van het Bergkwartier.

Ter hoogte van de oude stadspoort sloeg het noodlot toe. Door een onverwachte manoeuvre van zijn paard viel Klaas met zijn hoofd tegen de grond en bleef roerloos liggen. Geschrokken hield zijn paard stil en wachtte tot zijn baas de nodige instructies zou geven. Die kwamen niet, want Klaas was compleet van de wereld. Een passerend paartje probeerde Klaas uit alle macht bij zijn positieven te krijgen. 'Allo, stoa is op!' Geen reactie. Natuurlijk konden ze de arme vrachtboer niet in de sneeuw laten liggen. Ze parkeerden paard en wagen langs de kant van de weg en sleepten Klaas naar de naburige 'lesermölle' van Nering Bögel.

De 'lesermotten', druk bezig met het gieten van gloeiend ijzer met ontblote bovenlijven tegen de immense hitte van de hoogoven, keken vreemd op toen het bewusteloze mannetje de hal werd ingebracht. De werklui, die snel door hadden dat Klaas door de kou en de drank bevangen was, legden hem dicht naast de oven neer. De hitte deed Klaas goed en na een tijdje begon hij bij te komen.

Toen Klaas zijn ogen opende, schrok hij zich te pletter. Uiteraard had hij gehoord dat mensen die niet fatsoenlijk hadden geleefd in de hel terechtwamen waar zij voor eeuwig zouden moeten rondzwerfen en blootgesteld werden aan pijnen en martelingen. Het kon niet anders of hij was nu in de hel beland.

Hij zag al die zwarte duivels bezig met vuur en gesmolten ijzer en het zou wel een kwestie van tijd zijn voor ze hem het vuur in zouden smijten. De ijzergieters waren stuk voor stuk grote, sterke kerels, merendeels uit Duitsland. Maar de allergrootste, echt een reus van een vent, was een echte Deventenaar. Klaas dacht dat die dan wel de Opperduivel moest zijn, de baas van het stelletje zwartgeblakerde krachtpatsers. Met moeite wierp Klaas zich op zijn knieën en smeekte de opperduivel om genade:

***Och m'neer de duuvel wes mie genoadig!
Ik dronke, da's woar, wat overdoadig,
En 'k hadde ook noe weer 'n snepperken in,
Toe'k starvend hier binnen ekommen bin;
Moar ik bidde oe, loat mien toch neet branden.
En neet zoo pienluk knäsetanden.
'k Wil graag veur oe an 't wark hier goan,
A'j 't branden moar wilt loaten staan.***

De 'lezermotten' gierden het uit van het lachen, maar de Deventer reus duwde ze aan de kant en boog zich met een boosaardige tronie over Klaas heen. 'Ieje genoa? Zow'we genoa veur oe hebben? Nee, kereltjen! Doar kump niks van in! Doar dôo we hier neet an. Doar heij't neet noa 'emaakt: zo'n zoeplappe as ie, mot 't moar ondervinden!' Voor Klaas onzichtbaar knipoogde hij naar zijn collega's en riep: 'Alla! Eerst 'n hallef uur in de duistere helle um oaver oew zonden noa te denken en dan: 't vuur moar in! Jonges! Slept 'm d'r uut!' Hardhandig werd arme Klaas uit de gieterij gesleept en voor oud vuil op de grond gekwakt. 'Tut strakjes!' beten de duivels hem toe en gingen gemeen lachend de grote hal weer in.

Daar lag Klaas dan, zo bang dat hij niet eens durfde te kijken. Hij dacht aan zijn lieve vrouw die thuis met een lekker bord eten op hem zat te wachten. Zijn lieve kinderen die steeds ongeduldiger werden. En hij lag hier in afwachting van hel en verdoemenis en zou zijn geliefden nooit meer weer zien. Hoe moest zijn gezin toch rondkomen zonder hem? Waar waren zijn trouwe

paard en wagen gebleven? Ongemerkt deed Klaas zijn ogen open en zag in de verte een klein lichtje schijnen. Een teken van hoop?

Hij knipperde met zijn ogen en begon nu beter te zien. Het lichtje herkende hij maar al te goed, het was de lamp boven de toegangspoort naar de gieterij. Nu besepte hij pas dat hij zich helemaal niet in de hel bevond, maar op het terrein van Nering Bögel. Opgelucht, maar ontdaan sprak Klaas tot zichzelf:

***Goddank! Zei Kloas, ik leve nog!
't Is waar: dee Helle was bedrog.
Moar 'k hebbe d'r toch een preufken van
En nemme d'r een veurbeeld an.
'k Zal teunen da'k ;'ebeterd bin,
En goa nooit weer 'n 'arbage in
Want wis, a'k wéér 'n sluksken nam,
Da'k in de woare helle kwam.***

Hij vond zijn paard en wagen en kon zijn zonden overdenkend eindelijk de reis vervolgen terug naar zijn vrouw en kinderen in hun gerieflijke huisje. Het oorspronkelijke gedicht van Van der Linden eindigt als volgt:

***Dus peinzend gaat hij vroom naar huis
Gekroond met ongekenden zegen,
Want Klaas vlood Bacchus allerwegen
En sindsdien verdween zijn grootste kruis***

Een kijkje op de werf, voorzien van een op rails lopende magneetkraan, met aanblik op de directiewoning (klimop), Bergkerk en het prachtige Bergkwartier

Deventer Botermarkt gelegen aan de Kleine Poot, hoek Hofstraat en Stromarkt. Eerst vond de Deventer Botermarkt plaats in de open lucht en in de even verderop gelegen Hofstraat. In 1889 schonk Mr. H.W.J. van Marle, broer van burgemeester Mr. H.R. van Marle, die vlak bij aan de Nieuwe Markt woonde, het gebouw aan de stad. Het was een opvallende constructie van ijzer en hout. Niet de laagste inschrijvers W.A. Korteling en A. de Boer gingen met het project aan de haal, maar E. van der Woerd die werkte naar een ontwerp van de stadsarchitect J.A. Mulock Houwer.

Het opvallende smeed- en constructiewerk is van gieterij Nering Bögel, wier naam op de pilaren vereeuwigd is.

Deze locatie diende slechts korte tijd als Botermarkt. Al kort voor de Eerste Wereldoorlog werd die opgeheven. De boterproductie vond toen steeds meer plaats in zuivelfabrieken.

In de jaren na de opheffing had de Botermarkt vele functies. Ze fungeerde als fietsenstalling voor de schouburgbezoekers, noodstalling voor de brandweer en onderdak voor draaiorgel 'de Turk'.

In het oude Rome gold voor koop- en handelslieden als ijzeren adagium *FIDE, SED ANTE VIDE: QUI FIDIT, NEC BENE VIDIT, FALLITUR; ERGO VIDE NE CAPIARIS VIDE*. Hetgeen zoveel wil zeggen als: Vertrouw, maar zie eerst toe: die vertrouwt en niet toeziet, wordt bedrogen; zie dus goed toe, opdat gij door uw goed vertrouwen niet bedrogen uitkomt.

Een hele mond vol stevige moraal, die op de Botermarkt is teruggebracht tot haar essentie:

FIDE SED CUI VIDE (Vertrouw, maar zie goed toe wie gij vertrouwt). De spreuk wordt aan beide zijden versierd met een rozet, terwijl erboven een gevleugelde Mercuriusstaf of caduceus zichtbaar is, het attriboot bij uitstek van Mercurius, god van de handel. Ook deze Botermarkt is opgenomen in de Nering-Bögel stadswandeling.

IJZERGIE TERIJ & MACHINEFABRIEK J.L. NERING BÖGEL & CO (1850 – 1902)

Zeven Zonen

In 1849 overlijdt Herman Nederburgh en krijgt Johan Laurents Nering Bögel alleen de touwtjes in handen. Een jaar later verandert hij de naam van de onderneming officieel in 'Ijzergieterij en Machinefabriek J.L. Nering Bögel & Co.'. De toevoeging 'Co.' slaat vooral op de zeven zonen van Johan Laurents die, met wisselende belangstelling en succes overigens, actief zijn binnen het bedrijf in deze periode.

De oudste zoon komt in 1852 in dienst van de Ijzergieterij. Johan Frederik, vernoemd naar zijn opa dus, speelt een belangrijke rol in het project voor de Gemeentelijke Gasfabriek. Deze fabriek wordt in het midden van de jaren 1850 gebouwd naast het terrein van Nering Bögel. Het bedrijf zal een groot deel van de installaties, alsmede drie enorme gashouders voor de fabriek leveren. Herman Hendrik, de een na oudste zoon, is bedreven in het plaatsen en afstemmen van machines. Altijd al een zorgenkindje geweest, komt deze zoon op jonge leeftijd in 1861 te overlijden.

Deventer — Losplaats met Kraan a/d Welle

Loskraan met overkapping aan de IJssel - Welle, in de volksmond 'de hoed' genoemd.

De derde zoon toont zich een veelbelovend ontwerper, onder andere van de loskraan 'De Hoed' op de Deventer Wellekade. William Laurents Karel kiest echter liever voor het avontuur en monstert in 1847 aan bij de marine. Hij vestigt zich na vele omzwervingen in Nederlands-Indië en wordt in 1863 eigenaar van een suikerplantage, waarvoor Nering Bögel

de benodigde machines zou leveren. William speelt op de achtergrond een belangrijke rol in de contacten met de klanten van de fabriek in Nederlands-Indië, waar nog steeds veel opdrachten voor worden uitgevoerd.

Adriaan Christiaan en Adriaan Laurents, zonen vier en vijf, doorlopen een gedegen opleiding binnen het bedrijf van hun vader. Zij besluiten echter voor zichzelf te beginnen en starten een gieterij in Amsterdam. Deze onderneming loopt uit op een mislukking, waarna de broers meelfabriek Ceres overnemen. Aan de Prinsengracht 41 is nu nog de strenge voorgevel te bewonderen met de tekst 'Ceres Nering Bögel'.

Adriaan Christiaan en een groep investeerders kopen in 1864 het landgoed 'De Princepeel' in de buurt van Sint Hubert en Mill aan. Adriaan Christiaan had het plan opgevat het landgoed te ontginnen en geschikt te maken voor landbouw, mogelijk om goedkoper aan graan voor Ceres te komen. Hij liet landhuis 'De Princepeel' bouwen en verkocht in 1880 het land en de eigendommen met een aardige winst aan Dominicus van Ophoven.

De broers helpen de familie in Deventer en passant aan opdrachten door zich regelmatig onder schuilnamen op aanbestedingen voor siergietwerk in te schrijven. Bij toekenning worden de opdrachten uiteraard uitgevoerd door de fabriek in Deventer.

De zesde zoon, Herman Cornelis, was niet geïnteresseerd in een carrière binnen het bedrijf. De benjamin van de familie, Willem Frederik, was dit in hevige mate wel en zou in de toekomst een belangrijke positie vervullen.

Onder broers

In 1865 overlijdt na een arbeidzaam leven Johan Laurents Nering Bögel op 70-jarige leeftijd. Tot aan zijn dood had de oude Johan Laurents het binnen het bedrijf voor het zeggen en geen contract verliet het pand zonder persoonlijk door hem ondertekend te zijn. Zijn oudste zoon, Johan Frederik, en zijn jongste, Willem Frederik, zijn dan al geruime tijd werkzaam binnen de firma en worden door Johan Laurents als opvolgers aangewezen. Beide broers krijgen 25% van de aandelen in handen en verkrijgen de overige helft in de daaropvolgende jaren door uitkoop of winstdeling.

Johan krijgt als oudste broer alle representatieve taken uit te voeren. Willem houdt zich bezig met de praktische gang van zaken binnen het bedrijf. Willem staat bekend als een moeilijke, onhartelijke man, maar zijn strenge karakter komt de productiviteit binnen de fabriekshalen ten goede. Anders dan hun vader zijn de broers veel minder gebrand op publiciteit en nieuwswaardige vondsten. Over de periode (1865 – 1877) dat Johan en Willem samen de leiding over het bedrijf voeren, is weinig bekend. Slechts sporadisch wordt er melding gemaakt van een grootse prestatie, zoals de levering van een stoommachine met een vermogen van liefst 725 pk voor een Twentse textielabriek.

De hoogte in

Meest in het oog springende prestaties uit de periode onder de twee broers is de bouw van een aantal vuurtorens. Topstuk uit dit tijdperk is de vuurtoren van Scheveningen. De

12-kantige toren geldt als een staaltje van vakmanschap en engineering en zette Nering Bögel andermaal op de kaart. De taps toelopende vuurtoren is opgebouwd uit boven elkaar geplaatste panelen in halfsteens verband en sluiten perfect op elkaar aan. Een uiterst vakkundig modelmaker is hierbij betrokken geweest. Hetzelfde geldt voor de verdiepingvloeren die op ingenieuze wijze zijn geïntegreerd in de constructie.

Vuurtoren Scheveningen, opgetrokken uit 432 gietijzeren platen, met bouten aan elkaar verbonden. Door de grote hoeveelheid verlopende onderdelen waren er ook veel gietvormen nodig. De officiële ingebruikneming was op 20 december 1875. Bouwkosten f 22.555,- .

Isselburg

Johan, de oudste broer, haalt ondertussen de banden met de Minerva, de ijzergieterij in Isselburg, weer aan. De Minerva staat inmiddels onder leiding van Johann Dingus, de zoon van de Duitse Johann. De beide neven zullen ongetwijfeld heel wat bijzondere verhalen uit te wisselen hebben gehad. Deze keer was het overigens de Duitse tak die profijt zou hebben van de hernieuwde samenwerking. De kennis en ervaringen uit Deventer op het gebied van de constructie van vuurtorens werden dankbaar aangewend en zorgde voor een nieuwe stroom aan opdrachten in Isselburg.

De derde generatie

Johan Frederik Nering Bögel trekt zich in 1877 op 56-jarige leeftijd terug. Zijn plaats wordt overgenomen door zijn zoon Johan Laurents jr. Junior is pas 22 jaar als hij niet alleen samen met zijn oom Willem Frederik leiding geeft aan de fabriek, maar ook zitting krijgt in de nog altijd zeer invloedrijke Kamer van Koophandel. Tot 1902, het jaar waarin het familiebedrijf werd omgezet tot een NV, zou dit duo leiding geven aan het bedrijf.

Johan Laurents jr. heeft zijn opleiding gevolgd aan de Technische Hogeschool van Hannover.

Een intensieve stage bij de Minerva in Isselburg maakt hem in korte tijd bekend met alle aspecten van het vak van ijzergieten en machinebouw. Met zijn diploma op zak keert Johan Laurents jr. terug naar Deventer, waar hij in eerste instantie leiding geeft aan de modelmakers en leemvormers. Door deze ervaringen op de werkvloer ontwikkelde Johan Laurents jr. zich niet alleen tot een vakbekwame directeur, maar ook tot een vriendelijke werkgever die door het personeel op handen gedragen werd.

Frisse wind

Het nieuwe elan dat de jeugdige directeur met zich meebrengt, vertaalt zich al snel in grootschalige uitbreiding van het fabrieksterrein. Als eerste wordt de ketelmakerij grondig verbouwd en gemoderniseerd. In 1879 volgt de aanleg van een spoorlijn op het fabrieksterrein, zodat steenkool, ijzererts en ruwijzer, efficiënt kunnen worden aangevoerd. Een jaar later wordt een ultramoderne nieuwe gieterij geopend, die de groeiende vraag naar producten van Nering Bögel het hoofd moet bieden. In 1895 volgt de ingebruikname van een loodsmelterij, een bewijs dat het bedrijf haar activiteiten verder verbreedde.

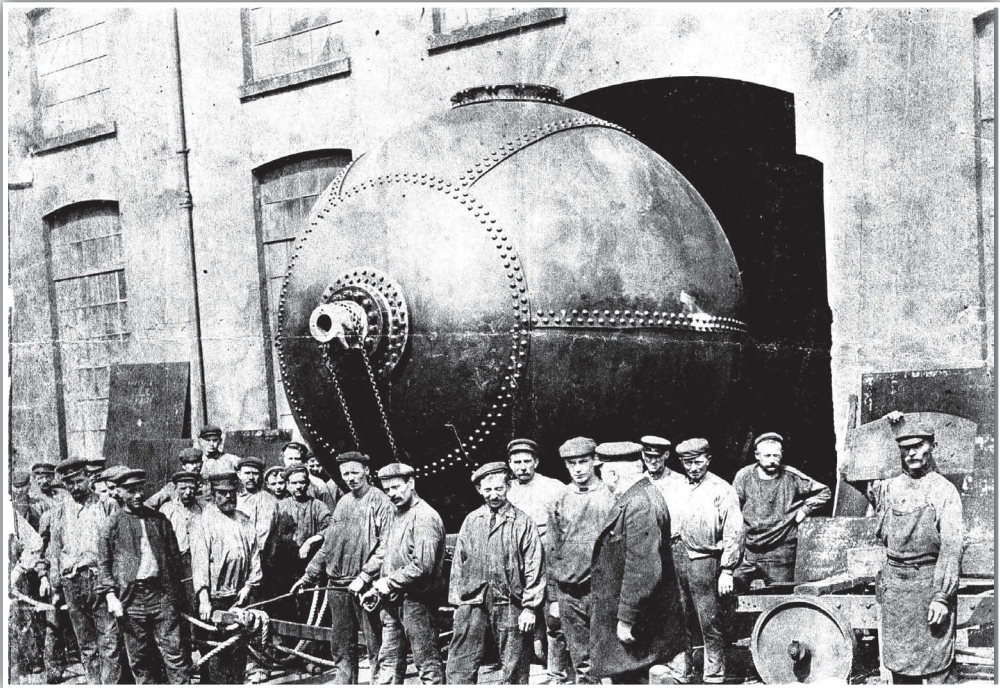
In de directeurswoning aan het Bergschild was het een komen en gaan van (potentiële) opdrachtgevers, relaties, zakenlieden en politici. De familie Nering Bogel ging op vertrouwelijk voet om met o.a. Koning Willem III en hoge ambtenaren uit de Hollandse Koloniën. Hier verlaat de Sultan van Djokjakarta Hamangkoe Boewono VII en zijn gevolg het pand.

Door de capaciteitsuitbreidingen kon Nering Bögel ook spoedopdrachten voor derden uitvoeren. Zo werd veel in opdracht gewerkt van Machinefabriek Abersson, een onderneming die gespecialiseerd was in machines voor steenfabrieken. De producten van Machinefabriek en IJzergieterij Nering Bögel stonden bekend als duur, maar van een uitstekende kwaliteit. Het bedrijf bekwaamde zich verder in steeds meer complexe machines en machineonderdelen. Zo won het bedrijf op de Tentoonstelling voor Koloniale Waren in Amsterdam van 1883 een gouden medaille voor de machinerie van een suikerfabriek. Johan Laurents jr. liet zich voorstaan op een netwerk van vrienden en bekenden van grote importantie. Koning Willem III liet zich net als zijn vader regelmatig rondleiden door de fabriek. Omstreeks 1900 vereerde zelfs

de Sultan van Djocdjakarta het bedrijf met een bezoek. De banden met de koloniën waren nog steeds sterk en een substantieel deel van de productie was in deze periode bestemd voor de export naar Nederlands-Indië.

Het einde van het Siergieterwerk

In de jaren onder Johan Laurents jr. en Willem Frederik groeide Nering Bögel gestaag en legde zich steeds meer toe op de van machines en seriematige producties. Johan Laurents somt in een brief uit 1898 de belangrijkste producten van de gieterij op: potten, dakgoten, papiercilinders, hydraulische persen, hartguss (gietijzer van zeer harde kwaliteit) roosterstaven, wissels, spoorwielen, zwaar leemwerk en koperwerk. De machinefabriek produceerde met name drijfwerken (stoommachines), papiermachines en strokokers.

Werklieden transporteren op een bok een enorme strokoker, waarschijnlijk bestemd voor de Groningse papier- en strokartonindustrie. Transport van dit soort constructies verliep meestal per schip over de IJssel richting Rotterdam of via het IJsselmeer naar Amsterdam en het noorden.

De Wilhelminafontein uit 1898 geldt als het laatste belangrijke stuk siergieterwerk dat Nering Bögel produceerde. De fontein, een ontwerp van stadsarchitect Mullock Houwer, zou oorspronkelijk de bekroning moeten vormen op de totstandkoming van de hogedrukwaterleiding in Deventer. De plannen kwamen door geldgebrek niet tot uitvoer. De kroning van Wilhelmina in 1898 sprak de financiers en sponsors meer tot de verbeelding en snel werd het geld bijeen gehaald om de fontein alsnog te bouwen. De onthulling van de fontein vormde het absolute hoogtepunt tijdens de kroningsfeesten. De onthulling werd opgeluisterd door een parade van de Huzaren en een 275-koppig zangkoor dat een gelegenheidslied ten gehore bracht.

De Wilhelminafontein op de Brink (1898). De Deventer stedenmaagd waakt over het wel en wee van de stad. De fontein is ontworpen door stadsarchitect J.A. Mullock Houwer. Het beeldhouwwerk is van de Deventer beeldhouwer W.G. van Poorten. Het gietwerk van de fontein is als één van de laatste sierproducties vervaardigd door ijzergieterij Nering Bögel. Het steenwerk is door de Deventer steenhouwerij Beltman vervaardigd.

Arbeidsomstandigheden

Met de groei van het bedrijf, groeide het personeelsbestand in ramp tempo mee. Van circa 115 mensen in 1870 naar 176 medewerkers in 1875 tot uiteindelijk meer dan duizend in 1918. Oorspronkelijk telde de fabriek veel vakmensen en ambachtelijke specialisten, medewerkers die tevreden gehouden moesten worden en daadwerkelijk onmisbaar waren voor Nering Bögel. Nu de machinefabriek en daarmee de seriematige productie steeds belangrijker werd, werden de eisen die aan de bekwaamheid van het personeel werden gesteld steeds minder. Een groot deel van het personeel deed nu ongeschoold werk en kreeg dienovereenkomstig een beloning. De arbeidsomstandigheden binnen de grote Nederlandse industrieën waren in veel gevallen schrijnend. Om de situatie in kaart te brengen, besloot de regering tot een groot onderzoek in 1892.

Ook de fabrieken in Deventer werden door enquêteurs bezocht. De arbeiders van Nering Bögel en de Tapijtfabriek verdienden volgens dit onderzoek het minst. De capsulefabriek, de latere DAIM, had te kampen met moreel verval. Het was niet ongebruikelijk dat jonge, ongehuwde fabrieksmeisjes van de DAIM tussen de bedrijven door moesten bevallen.

Namens Nering Bögel namen directeur Willem Frederik, leemvormer J. Visser (19 jaar in dienst) en modelmaker A. Weijs (23 jaar in dienst) deel aan de enquête. Bij de IJzergieterij werkten de arbeiders tien en een half uur per dag. Kinderen, tussen de 12 en 14 jaar oud, werkten een uur korter en konden op kosten van het bedrijf een opleiding volgen aan de Burgeravondschool of de Deventer Tekenschool. Daarnaast ontvingen zij binnen het bedrijf een korte vakgerichte opleiding.

De relatie tussen de arbeiders en de chefs wordt in de enquête als 'uitstekend' omschreven. Er waren volgens Visser en Weijs wel enkele lastige sociaal-democraten binnen het bedrijf werk-

zaam, maar die konden de goede sfeer toch niet verzieken. Wel golden er strenge gedrags- en omgangsregels die strikt nageleefd dienden te worden. Op vloeken, te laat komen, het drinken van sterke drank onder werktijd en het moedwillig breken van een vorm of model stonden hoge boetes of ontslag op staande voet.

Naar onze hedendaagse maatstaven zijn de arbeidsomstandigheden over de hele linie slecht te noemen. Door gebrekkige afzuiging en ventilatie stonden de productiehallen vaak vol giftige dampen. Het opleggen van de drijfriemen van de machines gold als een zeer gevaarlijk karweitje dat gepaard ging met menig ongeluk. Wel had Willem Frederik het waterrad voorzien van een overkapping, zodat niemand meer vermalen zou worden in het nog steeds in gebruik zijnde rad. Ook liet hij wekelijks de ramen in de productiehal zemen, zodat de arbeiders voldoende daglicht zagen.

In eigen beheer hadden de werknemers omstreeks 1875 al een ondersteuningsfonds georganiseerd, dat in geval van ziekte geld uitkeerde. Het stadssteunfonds bood tegemoetkoming in de kosten voor medicijnen en doktersbezoek. Nering Bögel verplichtte zich ertoe om in geval van een dodelijk bedrijfsongeval het loon door te betalen aan de weduwe tot het moment zij hertrouwde of zelf in staat was een inkomen te vergaren. Pensioenen werden niet uitgekeerd, zodat arbeiders tot op hoge leeftijd gedwongen waren te werken of zich moesten beroepen op hulp van de kinderen.

Nog slechter was het gesteld met de werklozen in die tijd. Zij waren aan het eind van de 19^e eeuw geheel aangewezen op ondersteuning van de kerk. Voordat de kerk tot steun overging, werd in de regel eerst een huisbezoek ter beoordeling afgelegd. De steun van de kerk was natuurlijk niet bestemd voor zondige mensen. Een verslag van zo'n huisbezoek aan de familie A. uit de Kerksteeg door de Hervormde diaconie is bewaard gebleven.

‘Bij persoonlijk onderzoek bleek dit gezin zeer slordig te zijn. ’t Zag er armoedig uit. De zestienjarige dochter, die bij Visser op de blekerij werkte, was juist ’s nachts van een onecht kind bevallen. Omtrent de huishouding waren er alleen maar slechte berichten. A. werkte vroeger voor zes gulden per week bij Nering Bögel; nam daar zijn ontslag omdat het werken hem blijkbaar niet beviel.’ A. was in Twello geboren, waar hij niet gunstig bekend stond. Hij greep bovendien geregeld naar de fles. Het gezin van A. kon de ondersteuning van de Hervormde Kerk op zijn buik schrijven.

Het leven van de arbeider

Werkdagen duurden van 7 uur ’s ochtends tot 7 uur ’s avonds met een pauze van anderhalf uur in de vroege middag. Vanuit de binnenstad klossen de arbeiders op hun klompen in colonne door de Bergstraat om zich te melden bij de portier van de fabriek. Ten teken dat men op het werk verschenen was, hingen de arbeiders hun penning met personeelsnummer (in de volksmond bekend als ‘slavennummer’) op aan het toegangshek. Een lange dag vol eentonig werk in vaak lawaaiige en hete ruimtes stond de lesermotten te wachten.

In de pauze werd vaak naar huis gelopen voor een bord warm eten. Anderen bleven op het fabrieksterrein en aten mee in de bedrijfskeuken. Bij aangenaam weer namen veel arbeiders uit de gieterij een duik in de Buitengracht om af te koelen en weer schoon te worden. Aan het einde van de dag trokken de arbeiders weer huiswaarts, waarbij menige lesermot even

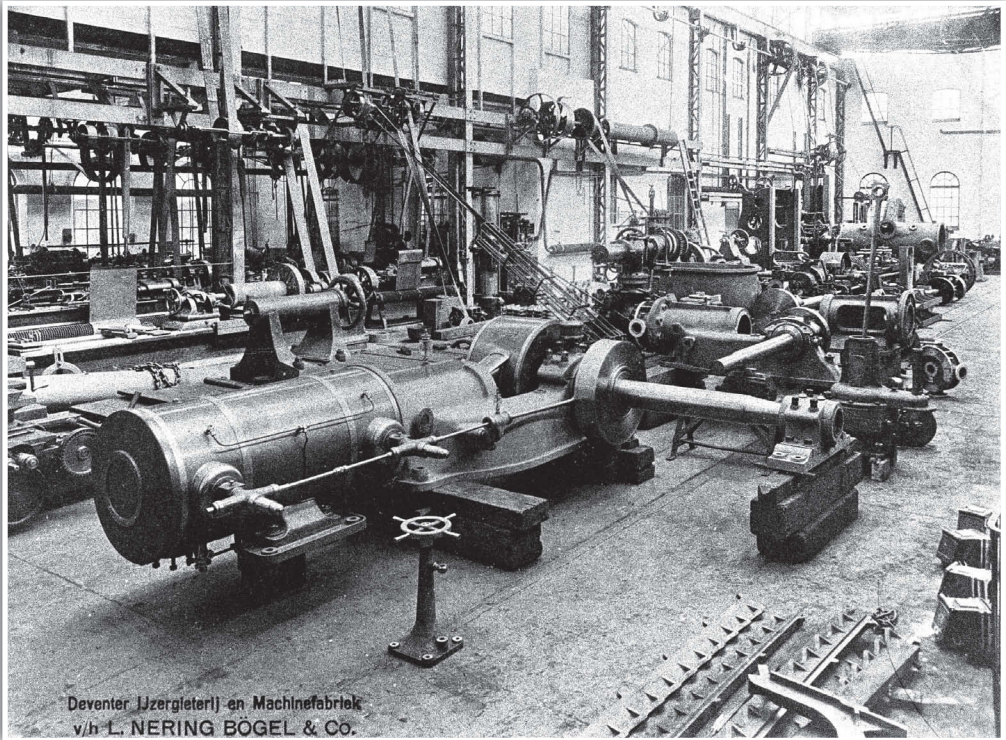
snel het kroegje van 'De Peerdekonte' (de bijnaam van de uitbaatster met een fors uitgevallen achterwerk) binnenwipte voor een borrel. Die stonden al klaar op de toeg, zodat de mannen in één beweging naar binnenliepen, de borrel in één teug achterover sloegen en door de zijdeur weer op weg gingen.

Pas na 1874 met de invoering van de Vestingwet en de sloop van de vestingwerken kon de stad Deventer uitbreiden. Tot die tijd woonden de arbeiders in stegen en sloppen van de overbevolkte binnenstad in bedompte eenkamerwoninkjes. Het zou tot de jaren '20 van de volgende eeuw duren voordat de eerste echte arbeidersbuurten, Knutteldorp en het Hoornwerk, werden gebouwd en de woonomstandigheden van de arbeiders echt verbeterden. Om de arbeiders te ontzien, liet de gemeente op aandrang van burgerij en Nering-Bögel in 1873 een bruggetje bouwen over de Oude Stadshaven. Het 'Gasbruggetje' maakte de voettocht naar het werk aanzienlijk korter. Nadat een olifant van het circus Hagenbeck in oktober 1919 door het bruggetje was gezakt, stond deze verbinding te boek als het 'Olifantsbruggetje'.

De arbeiderswoningen van het Hoornwerk werden gebouwd op een terrein ten oosten van de fabriek, dat bekend stond als de Zigeunerweide. Omstreeks 1870 had hier namelijk een grote groep Zigeuners hun kamp opgeslagen. Een gebeurtenis die ook op de Deventer journalist en schrijver Hein van Beek een diepe indruk maakte. Hij herinnert zich in 'Dêventer Vrogger en Noe, deil III' nog levendig hoe het er op het kamp aan toe ging. 'Dag en nacht wier 't kamp deur de politie bewaakt. [...] De kerels zaggen d'r allemoale roew en zwoargebouwd uut. 't Wazzen van dêe kanjers um bange veur te wodden. [...] Onder de kerels ha'j peerdekoopers, kêtellappers, goochelaars enz. Allemoale hadden ze hooge rieleerzen an de vooten en hun roewe heufhoar glom van de kloeten va(r)kensvet, dat ze d'r insmeerden. [...] Noa hun vertrek is de heele weije, woar 't kamp 'elegen had, of'ebrand en doarna twêespa diepe ummezet, woardeur men hoaptten 't 'ongemak' woarvan de grond krioelden, te hebben vernietigd.'

Het 'Gasbruggetje' c.q. het 'Olifantsbruggetje' over de havenarm. Inzetjes laten het ongeluk zien met de circus-olifant. De kolos overleefde wel de val maar stierf een week nadien aan een longontsteking.

Technisch zeer hoogwaardige constructies zoals stoom-, diesel- en gasmotoren liggen hier gereed voor verdere afbouw.

NV DEVENTER IJZERGIETERIJ & MACHINEFABRIEK (1902 – 1932)

Naamloze Vennootschap

De fabriek groeide en bloeide omstreeks 1900 als nooit tevoren. Keerzijde hiervan was dat de familie Nering Bögel niet langer in staat was om alle uitgaven en investeringen uit het famili kapitaal te bekostigen. Willem Frederik en Johan Laurents jr. besloten daarop het bedrijf om te zetten in een naamloze vennootschap. In 1902 werd daartoe opgericht de NV Deventer IJzergieterij & Machinefabriek v/h J.L. Nering Bögel & Co.

De naam en bestuursvorm mochten dan gewijzigd zijn, aan de dagelijkse leiding en gang van zaken veranderde niets. Tot aan zijn dood in 1904 bleef Willem Frederik samen met zijn neef Johan Laurents jr. grootaandeelhouder en directeur. Johan Frederik jr. nam de plek van zijn vader na diens overlijden op 66-jarige leeftijd in.

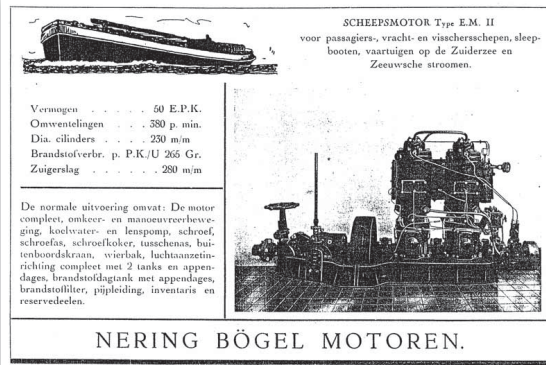
Alvorens binnen de Deventer IJzergieterij werkzaam te worden, studeerde Johan Frederik jr.

af aan de Technische Hogeschool van Gent. In de Luikse ijzergieterij van Cockerill verdiepte hij zich verder in het vak en kwam in aanraking met nieuwe vondsten en verbeteringen in het productieproces. Net als de intrede van zijn oudere neef en mede-directeur Johan Laurents jr., gaf de komst van Johan Frederik jr. een impuls aan de fabriek.

Mechanisatie

Johan Frederik jr. was begeistert geraakt door de hoge graad van mechanisatie van de gieterij van Cockerill en zwengelde het proces van mechanisatie en automatisering in zijn eigen bedrijf aan. Ter gelegenheid van de 130^e Algemene Vergadering der Maatschappij van Nijverheid in het departement Deventer wordt een gedenkboek uitgegeven waarin Nering Bögel stilstaat bij de recente verbeteringen aan de fabriek. In oktober 2007 zou dit boek, 'Deventer als Industriestad 1907', opnieuw worden uitgegeven.

Voor de gieterij wordt een nieuw kolossaal modellenhuis gebouwd, waarin alle vervaardigde modellen worden gecatalogiseerd en opgeslagen en altijd voorhanden zijn. De smeltovens zijn aangepast en voorzien van de nieuwste blaasbalgen. Met een minimum aan cokes kan een uitermate zuiver ijzer worden bereid. De productiecapaciteit van de gemoderniseerde gieterij bedraagt nu 15 ton erts per uur. De productie van de vormen wordt middels een nieuwe vormmachine grotendeels gemechaniseerd. Voor het vormzand zijn zandmengmachines aangeschaft en het arbeidsintensieve poetswerk van het gietijzer wordt overgenomen door de nieuwe poetsmachines.

SCHIEPESMOTOR Type E.M. II
voor passagiers-, vracht- en visscherschepen, sleep-
boten, vaartuigen op de Zuiderzee en
Zeeuwse stroomen.

Vermogen	50 E.P.K.
Omvantelingen	380 p. min.
Dia. cilinders	230 m/m
Brandstofverbr. p. P.K./U	265 Gr.
Zuigerslag	280 m/m

De normale uitvoering omvat: De motor compleet, omkeer- en manoeuvreerbeweging, koelwater- en lenspomp, schroef, schroefas, schroefloker, tusschens, buitenboordskraan, waterbak, luchtinzetting compleet met 2 tanks en appendages, brandstoftank met appendages, brandstoffilter, pijpleiding, inventaris en reservevleelen.

NERING BÖGEL MOTOREN.

De kracht van het merk Nering Bögel wordt al vroeg gelegd door veelvuldig te adverteren in industriële uitgaven zoals Vraag & Aanbod van Kluwer, weekblad Schuttevaer en ook door het 'branding-proces' gestalte te geven zoals in de voet van de lantaarnpalen of hier de voet van een pilaar (Botermarkt).

In de machinefabriek worden ook grote verbeteringen geboekt door de aanschaf van de nieuwste schaa- en draibanken uit de Verenigde Staten. In het najaar van 1906 wordt de machinefabriek in zijn geheel omgebouwd en ingericht voor snelarbeid. Over het oude gebouw wordt een heel nieuw gebouw geplaatst, zodat de productie niet wordt verstoord. Dit nieuwe gebouw bestaat uit een hal van 18 meter breed, 50 meter lang en 15 meter hoog, waarin een 10-tons elektrische die-motorenkraan loopt. De bedrijfskracht wordt geleverd door een 80 pk sterke zuiggasmotor en een draaistroomdynamo van 55 KW. Een tweede motor van 100 pk wordt omstreeks 1908 in bedrijf genomen.

Stijgende productie

Door alle investeringen zijn de gieterij en machinefabriek in staat sneller en goedkoper te werken. De jaarlijkse productie van de gieterij bedraagt omstreeks 1907 zo'n 5 miljoen kg per jaar. Grote hoeveelheden mechanisch gietwerk zijn bestemd voor spoorwegmaatschappijen, gemeentewerken, machinefabrieken en allerlei grotere industriële ondernemingen (waaronder veel vaste afnemers). Traditiegetrouw wordt niet alleen veel geëxporteerd naar Nederlands-Indië, ook wordt geleverd aan bedrijven en instellingen in Zweden, Noorwegen, Denemarken en oostelijk en westelijk Afrika. Bekend is het verhaal uit deze tijd van een Deventer industrieel op zakenreis in het Verre Oosten. In Tokio ziet hij langs de straten lantaarns staan met in de voet gegoten: 'Fa. J.L. Nering Bögel. Deventer. Holland.' Naar verluidt zeeg de man op het trottoir ineens de lantaarnpaal omarmend, overmand door heimwee naar zijn stadje.

In 'Deventer als Industriestad 1907' wordt een opsomming gegeven van de specialiteiten van de machinefabriek. Het gaat hierbij om 'zuig- en lichtgasmotoren, papiercilinders, strokokers, stoomketels, machinerieën voor suikerfabrieken, drijfwerken, stofzuigers, centrifugaalpompinstallaties voor poldergemalen enz. enz.' Met name in de strokartonindustrie kent Nering Bögel een groep dierbare klanten. De machines, waaronder papiercilinders, strokokers en persen, voor deze industrietak in het noorden van Nederland, zijn zonder uitzondering afkomstig uit Deventer.

Mijnheer Coos

Er gaat een schok door het bedrijf heen als Johan Frederik jr. plotseling op 35-jarige leeftijd in 1909 overlijdt. De jonge directeur heeft in korte tijd zijn stempel op het bedrijf weten te drukken en modernisering doorgevoerd die de firma tot grote hoogte zouden brengen. Johan Frederik jr. laat geen opvolger achter, zodat Johan Laurents jr. de firma een jaar alleen onder zijn hoede heeft.

De zoon van Johan Laurents jr. wordt in die periode klaargestoomd voor het werk. Jacobus Albertus Constant Nering Bögel – beter bekend als Mijnheer Coos – is afgestudeerd aan de universiteit van Sheffield en heeft een stage voltooid bij de Engelse messenfabriek Nowill. De jonge Coos is een eierzuchtig en enthousiast mannetje en staat te trappelen om de leiding van de Deventer IJzergieterij en Machinefabriek op zich te nemen. Johan Laurents jr. wil zijn zoon niet afremmen in zijn enthousiasme en vanaf circa 1911 wordt Coos de enige directeur. Tot het faillissement zou Mijnheer Coos het boegbeeld van de firma zijn.

Nog groter

Door de verhuizing van de Gemeentelijke Gasfabriek kreeg Nering Bögel de kans om het fabrieksterrein fors uit te breiden. Tijdens de ontmanteling van de gasfabriek werd in een van de door Nering Bögel vervaardigde gashouders trouwens nog een macabere vondst gedaan: een door de blauwzuurgassen perfect geconserveerd lichaam van een vrouw die al jaren vermist werd. Een grimmig bewijs dat de gashouders hun werk naar behoren hadden gedaan. Op het voormalige terrein van de gasfabriek verrezen nu drie enorme fabriekshallen, een kan-

toorgebouw en een krachtcentrale. Door de eigen energietoevoer was de firma niet langer overgeleverd aan de soms ontoereikende diensten van de energiemaatschappijen. Door de uitbreidingen kon de fabriek voorzien in de enorme stijging die werd veroorzaakt door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog (1914 – 1918). Veel concurrenten uit Duitsland, België, Frankrijk en Engeland werden door de oorlog buiten bedrijf gesteld, geannexeerd of concentreerden zich volledig op de productie van munitie en ander oorlogstuig. Het personeelsbestand loopt op tot meer dan duizend werknemers: de fabrieksstaf, werkbazen, modelmakers, stokers, gieters, draaiers, monteurs, leerjongens en manusjes van alles.

Verkoper

Mijnheer Coos ontpopte zich als een geboren verkoper en zorgde er vaak hoogstpersoonlijk voor dat het de firma niet aan opdrachten ontbrak. Coos greep terug op een middel waarmee zijn grootvader Johan Laurents ook zo'n succes had gehad, want begon weer met de uitgave van verkoopcatalogi. Er verschenen overzichten met zeer gelikte foto's van uiteenlopende producten die de firma in deze jaren produceerde: rubberwalsen, benzinemotoren, scheeps- en landmotoren, Wiltonvuren (een revolutionair type stoomketel) en putranden.

In Amsterdam en Rotterdam opende het bedrijf verkoopkantoren. Onder andere in Londen, Ceylon, Singapore en op Java en Borneo zijn agentschappen aangegaan om de export verder op te voeren. Een stabiele stroom opdrachten en een glorieuze toekomst leken hiermee gewaarborgd, maar heel snel pakten donkere wolken zich samen.

Bitter einde

Het jaar 1931 begon nog zo goed. Op grootse wijze werd het 175-jarige bestaan van de IJzermolen gevierd. Op een bewaard gebleven foto zien we een trotse Mijnheer Coos, geflankeerd door zijn zoons Johan Laurents III en Coos junior en omringd door vele trouwe werknemers en collega-industriëlen. Even daarvoor was een prachtig gebrandschilderd raam ter ere van het jubileum onthuld. Een geheel nieuwe modellenmakerij, thans Laboratoriumplein I, werd nog in het jaar daarvoor in bedrijf genomen.

De tien jaar relatieve rust op het wereldtoneel na de Grote Oorlog werd ruw verstoord op donderdag 24 oktober 1929. Op deze Zwarte Donderdag spatte de zeepbel, veroorzaakt door het speculeren met geld van labiele banken, op de Amerikaanse beurs uiteen en zegen de aandelenkoersen ineens. Deze gebeurtenis leidde tot een beangstigend domino-effect, waarvan de rest van de Westerse wereld de gevolgen de komende jaren zou voelen.

Ook Nering Bögel werd de economische depressie niet bespaard. In de loop van 1931 werd de afname van het aantal orders drastisch voelbaar en volgde een eerste, grote ontslagronde. Meer dan een derde van de werknemers stond aan het eind van het jubileumjaar op straat. Deze drastische maatregel bleek niet genoeg om het bedrijf te redden.

De export kwam stil te liggen door de internationale economische crisis. Coos had de voorgaande jaren veel investeringen gedaan bij banken op basis van de uitstekende toekomstperspectieven. Begin 1932 kon het bedrijf niet langer aan haar verplichtingen voldoen. Het familiekapitaal van Nering Bögel was niet toereikend om de fabriek nog langer draaiende te

houden. Het verschrikkelijke besluit werd genomen om het bedrijf te sluiten. De resterende circa zeshonderd personeelsleden stonden op straat. In allerijl werd naar een koper gezocht, maar die werd niet gevonden. De NV Deventer IJzergieterij & Machinefabriek v/h J.L. Nering Bögel & Co. was failliet.

Boven, het oude woonhuis gaat uiteindelijk dienst doen als kantoor. Onder, op het uiterste puntje van het prachtige park- en stratenplan van landschapsarchitect Leonard Springer werd de kapitale stadsvilla met dakkoepel gebouwd aan de Kapjeswelle. A.C. (Coos) Nering Bögel kijkt vanuit zijn voorname huis op de uiterwaarden van de IJssel en het lommerrijke wandelpark 'De Worp'. Hierna vertrekt het gezin naar hun villa te Wassenaar van waaruit Coos zijn zaken afhandelt en een nieuw bestaan opbouwt.

VAN WASSENAAR NAAR WEERT (1932 – HEDEN)

Puinruimen

In april 1933 werden de gebouwen, terreinen en inboedel van Nering Bögel geveild. De gemeente Deventer nam het grootste deel van het terrein over en wendde het aan voor de bouw van woningen (thans Raamstraat, Gieterijstraat, Emmastraat en Werfstraat). Op 18 mei 1934 werd de trotse schoorsteen van Nering Bögel opgeblazen om plaats te maken voor de nieuwe woningen. De gloednieuwe modellenmakerij, een ontwerp van de zoon van de bekende industriële architect Postma, werd overgenomen door de Firma Noury & Van der Lande. Jarenlang zou hier het laboratorium van AKZO-Nobel gevestigd zijn en sinds 2000 is het in gebruik als cultureel centrum en bedrijfsverzamelgebouw.

Voor IJzergieterij Nering Bögel ontwerpt en bouwt architect Postma nog in 1928 dit bedrijfsgebouw in de stijl van de Haagse School dat in 1929 gereed kwam. In een van de gevels is een steen met het wapen van Deventer aangebracht. Kenmerkend is de portiersloge aan de voorzijde. De Gemeente Deventer kocht in 1932 het gehele bedrijfscomplex en verkocht een aantal delen door aan N.V. Noury & Van der Lande.

Grote stukken van het fabriekscapex van Nering Bögel zouden tot diep in de jaren 1980 blijven bestaan. De door in opdracht van Mijnheer Coos gebouwde machinehallen zouden onder de naam Deventer Hallen jarenlang gebruikt worden voor grote evenementen, zoals concerten en sportmanifestaties. In de Tweede Wereldoorlog fungeerde het bouwwerk zelfs nog enige tijd als noodopvang voor getroffen inwoners uit het westelijke deel van de stad.

Een nieuwe start

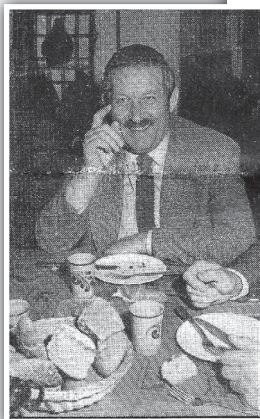
Coos Nering Bögel sr. trok naar het westen van het land. Vanuit Wassenaar startte hij een technisch bureau aan huis dat zich specialiseerde in enkele en meervoudige afdekkingen voor rioleringsputten. Nering Bögel voerde het merk Elkington van de Dover Engineering Works uit Engeland. Het bureau draaide zelf geen producties, maar besteedde het productiewerk uit aan onder andere NV IJzer- en Metaalgietterij De Globe uit Tegelen.

Met zijn naam en faam, groot netwerk aan contacten en ondernemende geest bleek het technisch bureau relatief succesvol. In 1938 draaide Nering Bögel een omzet van Fl. 61.624,63 en het jaar daarop werd een nagenoeg zelfde omzet bereikt. Vanaf 1942 tot 1949 wordt echter nauwelijks werk verzet. Als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en de nasleep daarvan is gietijzer een zeer schaars goed geworden en is in Nederland alleen op bon verkrijgbaar.

Op 8 juli 1950 wordt het Technisch Bureau van Nering Bögel een volle dochter van De Globe. De oprichtingsakte, van de nieuwe NV tussen het technisch bureau van Mijnheer Coos en De Globe spreekt dan ook van de NV v/h Technisch Bureau J.A.C. Nering Bögel. De naam van de vermaarde ijzergieterij en machinefabriek is hiermee gered. Coos Nering Bögel sr., inmiddels 67 jaar oud, gaat met pensioen, maar zal tot aan zijn overlijden in 1964 op de achtergrond als adviseur actief blijven. Tot 1955 blijft het bedrijf gehuisvest in de villa van Nering Bögel in Wassenaar, maar verhuist dan definitief naar Weert.

Harry Geerts wordt de eerste medewerker van het hernieuwde bedrijf. De aanstellingsbrief is gedateerd 13 juni, 1952.

Als handelsvertegenwoordiger trekt hij door noord-oost Nederland. Het zuiden blijft voorlopig het domein van Coos Nering Bögel. Harry neemt na 35 jaar afscheid van zijn gieterij (hier een krantenknipsel) waar hij veel pionierswerk heeft verzet.

TECHNISCH BUREAU
J. A. C. NERING BÖGEL

Postbus No. 928 BUREAU
428092

BANKREK: 428092

WATERDICHTHEIT VERBODEN TOEGANG
Rotterdamse Bank te
Wassenaar

BIJL. EN TELEFON. ADRES:
NERINGBÖGEL, WASSENAAR
TELEFOON No. 9926
WASSENAAR

"ELKINGTON"
WATERDICHTHEIT EN RANNELVRIJE PUTKRANZEN

ONZE REF. K/S UW REF. DATUM:
13 Juni 1952

Aan de Veledede Heer H.A. Geerts,
Kient 115,
CASTRICUM

Gesachte Heer Geerts,

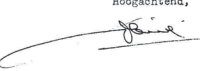
Wegens uitgesteldheid kan ik eerst thans terug-
komen op Uw schrijven van 9 dezer.

Ingeloten doe ik U toekomen een werknemers-
verklaring, loonbelasting 1952. U gelieve dit ten
spoedigste in te vullen en te ondertekenen en aan
mij te retourneren. Daarvoor zal ik voor overname
op mijn rekening van f.1200,- minus loonbelasting en
f.80,- voor Uw treinsabbonement zorgdragen.

evens voeg ik hierbij in enkele Mercurius-
ten, alsmede opgave van Gemeente Werken, waar
wringverken in voorbereiding zijn in Uw rayon.

Inmiddels verblijf ik,

Hoogachtend,

Al in 1951 wordt een grote order binnengehaald voor de nieuwe marinehaven in Den Helder. De Globe levert hiervoor alle kolken en putdeksels. De overname van Nering Bögel brengt overigens niet alleen goed nieuws. Het overgenomen merk Elkington blijkt toch geen eigen-

dat voornamelijk bestond uit afscheiders van beton en staal, kolken en putten uit gietijzer en beton, binnenriolering en lijnafwatering.

In plaats van de krachten binnen de ESRA Groep te bundelen ontstond een situatie waarbinnen de bedrijven binnen de groep elkaar stevig beconcurrerden. Er wordt nauwelijks geïnvesteerd in de bedrijven en al snel staan veel onderdelen van ESRA op achterstand op de concurrentie. Raatjes verkoopt een groot belang van de groep in 1986 aan de bank. Investeerders worden gevonden, aandelen uitgegeven en een Raad van Commissarissen wordt aangesteld. Onder de nieuwe naam Freedrain NV wordt getracht een meer consistent beleid te voeren.

Vanaf het begin van de jaren 1990 wordt voor Duitsland de Nederlandse markt voor afscheiders steeds interessanter. Nering Bögel vertegenwoordigt deze Duitse industriegroep al vanaf 1965. Logisch gevolg is dat het machtige Buderus in 1995 overgaat tot aankoop van Nering Bögel. Bij Nering Bögel moest wel orde op zaken worden gesteld. Door het aantal overnames uit het recente verleden en de chaotische toestanden van wisselende directies die zich weer lieten ondersteunen door een twaalfkoppig managementteam, was Nering Bögel een bedrijf met een waterhoofd vol managers maar logischerwijs weinig gepassioneerde operationele medewerkers.

Een eigen koers

Vlak voor de overname door Buderus is Richard Janssen in dienst getreden als verkoopdirecteur. Janssen heeft voornamelijk een technische achtergrond, studeerde werktuigbouw en heeft zijn sporen verdiend met de ontwikkeling van systemen in de off-shore industry. Deze technische kennis koppelt Janssen aan zijn ondernemerszin en kan dus met kennis van zaken de producten van Nering Bögel aan de man brengen. Zijn no-nonsense stijl richt zich eerst op de technische problematiek van Nering Bögel. De producten worden binnen de kortste keren getest en verbeterd en voorzien van keuringscertificaten, iets waar de markt luid en duidelijk naar vraagt. Door op een slimme manier outsourcing en voorraadvorming te introduceren, ontstaat een nieuw elan binnen het bedrijf.

Met steun van Buderus weet Janssen Nering Bögel opnieuw op de kaart te zetten. Parallel hieraan mocht Janssen ook deels het personeelsbeleid gaan bepalen, er werd door hem 'flink aan de boom geschud' wat een forse reinigende werking tot stand bracht. Met uiteindelijk een ruim 60% kleinere groep medewerkers werd de cultuur binnen Nering Bögel veranderd in een frisse enthousiaste werkomgeving waarin vooral nieuwe technische werknemers het operationele roer driftig overnamen. Direct hierna werd er geïnvesteerd in moderne automatisering waardoor de efficiëntie met rasse schreden vooruit ging.

Richard Janssen.

Kort daarop wordt de kwakkelende Belgische tak van het bedrijf door Janssen vlot getrokken. Zijn succes blijft niet onopgemerkt binnen Buderus en Janssen wordt in 2002 gepromoveerd tot algemeen directeur. De omzet van Nering Bögel verdubbelt in tien jaar bijna tot 13 miljoen euro.

Het huidige kantoor van Nering Bögel aan de Graafschap Hornelaan te Weert.

De voormalige ijzergieterij blijft echter van eigenaar wisselen. Buderus wordt namelijk in 2003 overgenomen door de Robert Bosch Groep, een van 's werelds grootste industriële ondernemingen. Bosch is eigenlijk alleen geïnteresseerd in de verwarmingstak van Buderus en zit ook met Nering Bögel in zijn maag. Investeringsmaatschappij Orlando uit München koopt daarop o.a. Nering Bögel met als doel het bedrijf op korte termijn met winst te verkopen.

Richard Janssen, nog steeds directeur, voert vele gesprekken met potentieel geïnteresseerden voor Orlando. Hij beschouwt dit als zijn laatste opdracht, maar naarmate een overname nabij komt, broeit er iets in Janssens hoofd. In een opwelling schrijft hij een openhartige mail aan Orlando en doet het voorstel om zelf eigenaar van Nering Bögel te worden. De Duitse maatschappij heeft Janssen hoog zitten, maar houdt het voor onmogelijk dat een particulier in bezit van een miljoenenbedrijf kan komen. Toch lukt het Janssen om het geld voor een overname te overhandigen.

Na een lange, rusteloze tijd is Nering Bögel weer eigendom van een bevlogen particulier. Het bedrijf maakt een gezonde groei door en weet met innovaties en een uitgekiende bedrijfsfilosofie nog steeds nieuwe markten en klanten aan te trekken.

De dagelijkse leiding heeft Janssen inmiddels uit handen gegeven. Vanuit zijn eigen fascinatie voor techniek werkt Janssen nu volop de mogelijkheden, kansen en toepassingen uit om met zijn bedrijf en medewerkers de concurrentie één stap voor te blijven. Ondertussen zijn de producten met het ijzersterke merk 'Nering Bögel' niet meer uit het straatbeeld weg te denken.

BIJLAGE 1: EEN KLEINE GESCHIEDENIS VAN HET GEBRUIK VAN IJZER

Ijzer is vandaag de dag overal om ons heen. In het periodiek systeem bekend als Fe (ferum) en atoomnummer 26, is ijzer het basisbestanddeel van staal. Auto's, vliegtuigen, bruggen, wolkenkrabbers, conservenblikken en bestek: zonder ijzer zouden we onze wereld niet meer herkennen. Maar waar komt ijzer vandaan en hoe wordt het bereid? Een kleine geschiedenis van het gebruik van ijzer tot 1756, het jaar waarin in Deventer een ijzergieterij haar deuren opende.

Ijzertijd

De eerste sporen van het gebruik van ijzer dateren van 6000 jaar geleden in Egypte en Sumer. Hierbij ging het om ijzer dat werd gevonden in ingeslagen meteorieten. Dergelijke vroege vondsten worden daarom als meteorijzer aangeduid. Tweeduizend jaar later zijn er concrete aanwijzingen dat de mens leert ijzer uit ijzererts te winnen. Bij opgravingen in Irak, het vroegere Mesopotamië, zijn resten van laagovens aangetroffen.

Deze ovens werden in kuilen opgebouwd en gestookt met houtskool. Als het vuur een minimale temperatuur van 1150 graden Celsius had bereikt, werden brokken ijzererts, gesteente met een hoge concentratie ijzer, toegevoegd. Onder de hitte en reacties met de verbrandingsgassen uit het houtskool kwam het ijzer uit de erts vrij en vormde een koek op de bodem van de oven. Deze gloeiend hete koek werd door de smid onder handen genomen.

Verontreinigingen, zoals zand en steen, werden tijdens het smeden zo goed mogelijk uit de koek verwijderd. Hierna werd het min of meer zuivere ijzer opnieuw verhit en tot een bepaalde vorm gesmeed. Deze bereidingswijze van ijzer noemen we smeedijzer.

Smeedijzer bleek een uitstekend materiaal voor wapens en gereedschappen. Mede dankzij een tekort aan makkelijk vindbaar tin, het belangrijkste element van brons, schakelde rond 1200 voor Christus het Midden-Oosten op grote schaal over op ijzer. Binnen 400 jaar werd ook in Europa voornamelijk gebruik gemaakt van ijzer. Archeologen maken daarom een onderscheid tussen de bronstijd en de ijzertijd, waarin we ons nog steeds bevinden.

Gietijzer

Smeedijzer mocht dan wel een zeer geschikt materiaal zijn, het bereidingsproces was echter zeer kostbaar en arbeidsintensief. De laagovens moesten na elke productieronde opnieuw worden opgebouwd en het duurde lang en kostte veel houtskool om de temperatuur op de

juiste hoogte te brengen. Door een explosief stijgende vraag in de Middeleeuwen naar ijzer voor wapentuig (zwaarden en bepantsering) startte de zoektocht naar een minder kostbare manier voor het winnen van ijzer.

Als antwoord hierop ontstonden op verschillende plekken in Europa de eerste zogenaamde ijzermolens. Centraal in deze ijzermolens stond een 1 meter brede en 7 meter hoge oven. De primitieve hoogovens werden van top tot teen gevuld met houtskool dat werd ontstoken. Door middel van blaasbalgen werd de temperatuur aangewakkerd tot 1250 graden Celsius. Die blaasbalgen werden aangedreven door een watermolen, vandaar de naam ijzermolen.

Als de temperatuur hoog genoeg was opgestookt, werd de oven aan de bovenzijde gevuld met meer houtskool en ijzererts. Kalksteen werd toegevoegd omdat het de eigenschap heeft de verontreinigingen in de erts aan zich te binden. Geleidelijk zakten de pluggen ijzererts tot in de 'buik' van de oven, waar het ijzer smolt en via het 'gestel' werd verzameld in de 'kroes'. Door speciale openingen in de 'kroes' werden de verontreinigingen, die door hun lagere soortelijk gewicht op het ijzer drijven, weggeschept.

Het zeer zuivere, nog steeds vloeibare ijzer werd uiteindelijk opgevangen in speciale pannen. Het ijzer werd daarna direct in gereedstaande mallen gegoten. Deze bereidingswijze van ijzer noemen we dan ook gietijzer. Door het hoge koolstofgehalte is het materiaal wel bros en tijdens het afkoelen kunnen breekbare slinkholtes ontstaan. Een tweede nadeel is dat gietijzer na uitharding niet meer vervormd kan worden, alleen bewerkingen als frezen en boren zijn mogelijk.

Desondanks bleken gietijzer en de ijzermolens lange tijd een succes. Het geliefde ijzer kon eindelijk relatief goedkoop en in grote volumes geproduceerd worden. Het ontstaan van de

In het midden van de 19e eeuw werd een muziekkoepeel in het Worpplantsoen opgericht. Het bleef honderd jaar een hoogtepunt van het park. Aangevuld met een houten kiosk was het een trekpleister voor de Deventenaren. In de jaren vijftig werd de koepeel gesloopt.

ijzermolens kan worden gezien als opmaat naar de industriële revolutie die onze wereld en onze levens eeuwen later drastisch en onomkeerbaar zou gaan veranderen.

Ijzer in Nederland

Archeologisch onderzoek toont aan dat al vanaf 3000 voor Christus in Nederland smeedijzer werd bereid. Vooral in de oostelijke helft van ons land was makkelijk vindbaar ijzeroer ruim voorhanden. Tot de 8^e eeuw na Christus stelde de productie van smeedijzer in absolute zin maar weinig voor. Pas toen ontstond er op de Veluwe en in het Montferland een aantal nederzettingen die zich toededen op smeedijzer. Deze konden de stijgende vraag naar ijzer niet aan en gingen ten onder aan goedkoop ijzer uit het buitenland.

De import van gietijzer liep op tot liefst 7000 ton omstreeks het midden van de 17^e eeuw. Een onwenselijke situatie, want Nederland maakte zich in die turbulente tijden daarmee wel erg afhankelijk van het buitenland. Voorzichtig werd er daarom een begin gezet met het bereiden van gietijzer in eigen land. De eerste gieterijen in ons land verwerkten echter geïmporteerd ruwijzer en boden dus weinig soelaas.

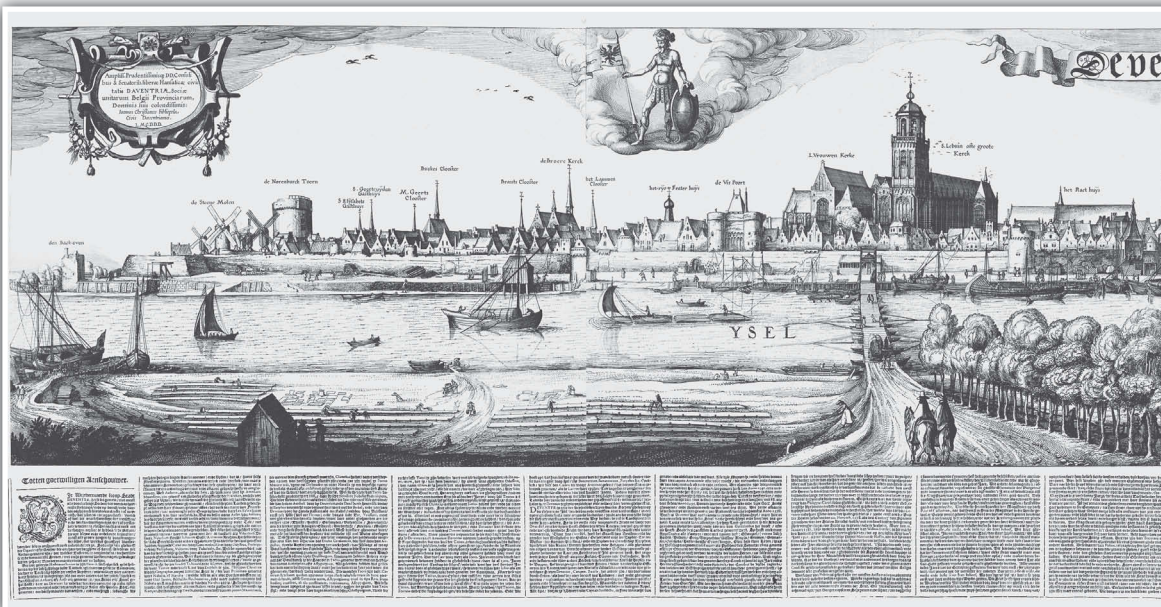
Nederland kende echter een aantal makkelijk te bereiken vindplaatsen van ijzererts, afgezet in oerijzerbanken in Overijssel en Gelderland. Bossen voor het essentiële houtskool waren in deze gebieden ook op grote schaal te vinden. De eerste Nederlandse ijzermolen werd opgericht in Doetinchem, die in 1696 een octrooi verkreeg voor de eigen productiewijze. Drie andere, grotere ijzermolens volgden achtereenvolgens in Ulft (1754), Deventer (1756) en Terborg (1821). Van de drie grote ijzermolens zou de Deventer ijzergieterij uitgroeien tot de grootste en meest innovatieve. Hiermee drukte dit bedrijf voorgoed een stempel op de geschiedenis van de Hanzestad aan de IJssel.

Precies zestig jaar later, op 30 April 2012 werd een nieuwe muziekkoepel geopend. Als eerbetoon aan haar Deventer arbeiders heeft Nering-Bögel haar naam verbonden aan deze koepel.

De Korinthische delen van de pilaren zijn hier in gietijzer uitgevoerd. Het geheel wordt gecombineerd met een op het origineel geïnspireerde mobiele kiosk. Met het totaal heeft het park zijn betekenis herkreten.

BIJLAGE 2: EEN KLEINE GESCHIEDENIS VAN DEVENTER

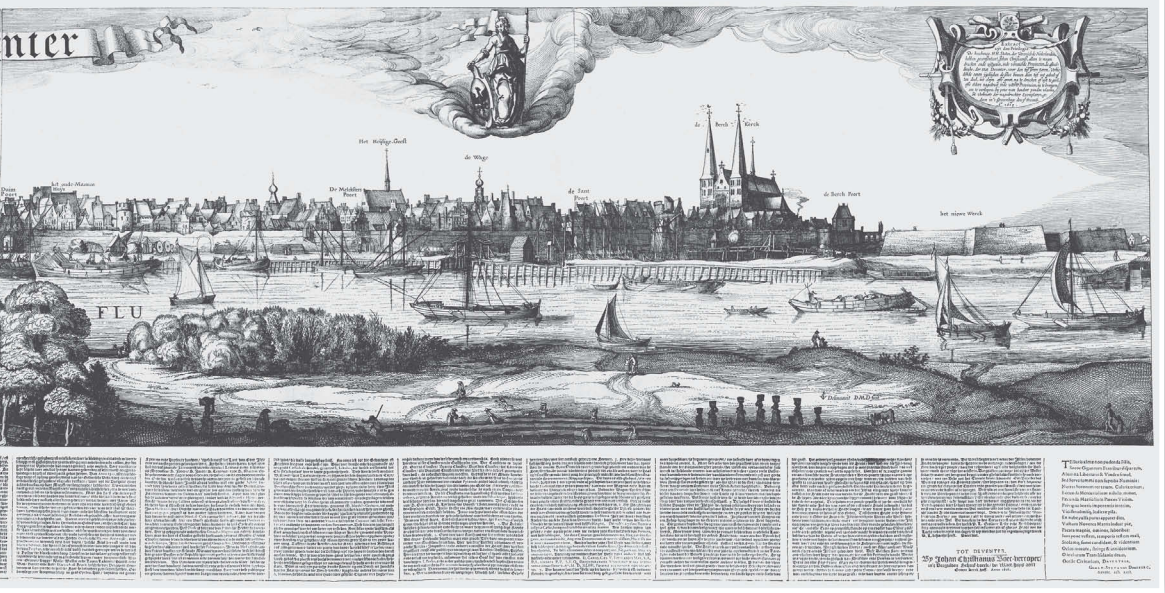
Zoals in het voorwoord al vermeld, zijn de geschiedenissen van de stad Deventer en de IJzergieterij van Nering Bögel nauw met elkaar verweven. De ijzermolen in Deventer werd in 1756 opgericht, toen de stad al duizend jaar bestond. Om een beter inzicht te krijgen in de veranderingen die de ijzermolen en –gieterij teweeg bracht in de stad en anderzijds de invloed van de stad op het bedrijf te begrijpen, wordt op deze pagina's de geschiedenis van Deventer in een notendop verteld.

Van houten kerkje tot religieus centrum

Recent archeologisch onderzoek toont aan dat het grondgebied van de Gemeente Deventer sinds circa 800 voor Christus permanent bewoond is. Eerdere opgravingen hebben al sporen van een Germaanse nederzetting en Romeinse munten uit de 3^e en 4^e eeuw opgeleverd. Deze plekken bevinden zich in het huidige Colmschate, ten zuidoosten van het stadscentrum.

De plek van het huidige centrum is vanaf circa 768 na Christus bewoond. In dat jaar bouwde de Angelsaksische missionaris Lebuïnus in opdracht van de Utrechtse abt een houten kerkje op de plek waar nu de Grote of Lebuïnuskerk boven de stad torent. De plek vormde het grensgebied van het Frankische Rijk en onder de Saksen moest het 'ware geloof' gepredikt worden.

In een oorkonde uit 877 wordt voor het eerst de naam Deventer vermeld. Het is onduidelijk waar deze naam vandaan komt. Het zou gaan om de samenstelling van twee Oudsaksische vormen 'deve-treo', oftewel een aan een waterloop gelegen geboomte. Andere experts houden het op een verbastering van Daventry, het Engelse stadje waaruit Lebuïnus schijnbaar afkomstig was.

De kleine nederzetting gold als een religieus centrum binnen het bisdom Utrecht en ontwikkelde zich alras tot hoofdstad van het Oversticht. Deze status leverde Deventer bezoekers, handel en relatieve rijkdom op. Daarmee werd de stad een gewilde object voor rondtrekkende Vikingen. In 882 werd de stad geplunderd door de Scandinavische rovers, waarna een start werd gemaakt met de aanleg van een rudimentaire beschermwal.

Hanzestad

Deventer verkreeg rond het jaar 1000 het muntrecht en sloeg Koninklijke en bisschoppelijke munten. Het muntrecht werd uitsluitend verleend aan kapitaalkrachtige plaatsen: een teken aan de wand dat de nederzetting aan de IJssel de wind in de zeilen had. Bovendien kan aan de hand van gevonden munten worden afgeleid dat Deventer al vroeg handel dreef met andere steden in binnen- en buitenland. Vanaf 1123 mocht Deventer zich eindelijk stad noemen, want verwierf officieel stadsrechten.

De strategische ligging van Deventer vormde het fundament onder de vroege successen van de stad. De IJssel was een goed bevaarbare rivier en een schakel tussen grote delen van Duitsland en de Scandinavische landen en Baltische Staten via de Zuiderzee. De Schipbeek die ter hoogte van de stad in de IJssel uitmondde zorgde voor een goede verbinding met Twente en het Münsterland. De oudste kernen van de stad werden gebouwd op verhoogde rivierduinen en bleven gevrijwaard van overstromingen. Bovendien vormden uitlopers van de Veluwe en Sallandse heuvelruggen voor een flessenhals van de IJssel ter hoogte van de stad, waardoor het betrekkelijk eenvoudig was bij Deventer een verbinding te realiseren en boten goed konden afmeren.

Dankzij al deze gunstige omstandigheden kon Deventer uitgroeien tot een belangrijke haven-

en handelsstad. Bronnen uit de periode 1100 - 1300 maken melding van de activiteiten van Deventenaren in Keulen, Denemarken en zelfs Polen. Langzamerhand ontstond er een band tussen de belangrijke Europese handelssteden, zoals Lübeck, Hamburg, Danzig, Riga, Brugge en Kopenhagen, die zich zouden verenigen in het Hanzeverbond.

Deventer sloot zich omstreeks 1300 bij de Hanze aan. Hanzesteden bleven zelfstandig, maar zorgden voor de bescherming van kooplieden uit de aangesloten steden en bevordering van de handel. De stad ontpopte zich als doorvoerhaven en marktplaats voor producten uit, met name, de Scandinavische landen. Stokvissen, waaraan de stad een van haar bijnamen dankt, en hout waren hiervan de belangrijkste. Koopvaarders en handelaren met het Noorse Bergen vestigden zich in het zuidelijke deel van de stad. Dit zogenaamde Bergkwartier, vernoemd dus naar Bergen en niet een eufemisme voor de rivierduin waarop het is gebouwd, is uitermate goed bewaard gebleven en is heden een toeristische trekpleister van internationale allure.

Het Hanzeverbond groeide gestaag en alle aangesloten steden plukten de vruchten van hun lidmaatschap. Voor de wijde omtrek was Deventer door de vele markten en de veiligheid die de Hanze garandeerde de 'place to be'. Op het hoogtepunt van de Hanze verwierf de stad.

Het Stadhuis van Deventer, Grote Kerkhof tegenover de Lebuïnuskerk in Deventer. Het behoort tot de Top 100 der Nederlandse UNESCO-monumenten. Het stadhuis kent diverse bouwstijlen. De voorgevel is classicistisch en uit het einde van de 17de eeuw, ontworpen door Jacobus Roman. De zijgevel van het vroegere Wanhuis in de Polstraat is uit 1662 en ontworpen door de Amsterdamse bouwmeester Philips Vingboons. Links en rechts lantaarns van Nering Bögel.

Het heeft een bijzonder interieur met stucwerk, schouwen, gildeborden, betimmeringen en een burgemeesterstoel. In de oude raadszaal hangt het schilderstuk van Gerard ter Borch II "De magistraat van Deventer" uit 1667. De voorzijde is verrijkt met 2 grote Nering-Bögel lantaarncomposities op voetstuk. Het gebouw herbergt nog steeds het bestuur van de gemeente Deventer met raadszaal en burgerzaal. De trouwzaal bevindt zich in het naastgelegen Landshuis.

privileges van de Duitse keizer en mocht zich vanaf 1495 'Vrije Keizerlijke Hanzestad' noemen. De Duitse keizerlijke adelaar is sindsdien een prominente plaats toebedeeld in het wapen van de stad. Ook de naam van de plaatselijke voetbalclubs, Go Ahead Eagles, is dus direct terug te voeren op deze rijke geschiedenis.

Geestelijke Hervormingen

De rijkdom, het aanzien en de beschermde status van Hanzestad Deventer bleken een aantrekkingskracht te hebben op enkele belangrijke denkers uit de late Middeleeuwen. Catalysator achter de turbulente ontwikkelingen op geestelijk vlak was de in 1340 geboren Deventenaar Geert Grote. Als kind van een rijke handelaar was hij in de gelegenheid zich te verdiepen in religieuze zaken. De corruptie en hypocrisie binnen de Katholieke Kerk stuitten hem zo tegen de borst dat hij een alternatief voor een geestelijke gemeenschap oprichtte. De Zusters en Broeders des Gemeenen Levens bestonden uit leken, die zich enerzijds afzetten tegen de gecorrumpeerde Kerk en anderzijds het lot van de armen en jeugd aantrokken. Geert Grote formuleerde de beginselen en regels van deze gemeenschap in geschriften die leidden tot de nog steeds bestaande beweging van de Moderne Devotie.

De kapittelschool onder leiding van de door Geert Grote opgerichte Broeders des Gemeenen Levens ontwikkelde zich tot een prestigieuze Latijnse School. Een nog jonge Thomas a Kempis, schrijver van 'De Navolging van Christus', theoloog en mysticus, genoot hier zijn opleiding. Hij werd de belangrijkste volgeling van Geert Grote en gaf later richting aan de Moderne Devotie.

Tussen 1483 en 1493 kreeg rector Alexander Hegius de leiding over de Latijnse School, waar hij onderricht in het Grieks introduceerde. De Latijnse School was hiermee de eerste in Nederland en mocht zich verheugen op een forse toestroom van talentvolle studenten. De bekendste daarvan is zonder twijfel Desiderius Erasmus, grondlegger en pleitbezorger van het moderne humanisme. De Latijnse School staat dan ook bekend als bakermat van het humanisme.

De Atheneumbibliotheek gevestigd in het klooster van de Broeders des Gemeenen Levens, die nog steeds bestaat, is de oudste wetenschappelijke bibliotheek van Nederland. De aanwezigheid van de bibliotheek en veel intellectuele activiteiten betekende in 1477 de komst van de eerste drukker in de stad. In die jaren ontwikkelde Deventer zich tot belangrijkste drukkers- en uitgeverijstad van Nederland. De uitgeverijconcerns Wolters Kluwer en Wegener hebben hun wortels in Deventer liggen en de enorme drukkerij van Roto-Smeets is nog steeds een tastbare herinnering aan Deventer als drukkersstad.

Verval

Een reeks gebeurtenissen en omstandigheden wierp het bloeiende Deventer, centrum voor handel en intellect, vanaf de 16^e eeuw ver terug. De handel leed sterk onder de oorlogen op zee, waarbij een groot deel van de koopvaart werd geplunderd of gekaapt door de uitgifte van kaperbrieven. Deventer was frontstad en bleef weinig bespaard gedurende de Gelderse Oorlogen (1502 – 1543).

In 1528 voltrok zich een ramp toen de bisschop van Utrecht de wereldlijke macht overdroeg aan Karel V. Deventer raakte vele bevoegdheden kwijt en moest zich voor veel bestuurlijke zaken overgeven aan Brussel en Mechelen. De Habsburgse strijd om de Deens-Noorse kroon (1531 – 1537) leidde tot een verlies aan handel met de Scandinavische Hanzesteden.

Gedurende de Tachtigjarige Oorlog werd Deventer een speelbal van de Spanjaarden en de Staatsgezinden. Verscheidene keren werd de stad belegerd en ingenomen door de strijdende partijen. Het was gedaan met de rust en veiligheid waardoor Deventer tot een succesvol handelscentrum was uitgegroeid. Rond 1550 gold Deventer, na Antwerpen en Amsterdam, nog steeds als derde handelsstad van de Lage Landen. Deze status moest definitief worden opgegeven omdat de bevaarbaarheid van de IJssel steeds verder verslechterde. Voor onderhoud aan het vaarwater was in deze turbulente dagen geen tijd of geld beschikbaar.

Nadat Deventer definitief in handen van de Staatse troepen onder leiding van Prins Maurits viel in 1591, kwamen alle baten uit het transport over de IJssel in handen van de Republiek. De stad kwam zwaar gehavend, arm en ontvolkt uit deze tijd. Deventer verloor haar positie als economisch, religieus en intellectueel centrum definitief aan de Hollandse steden.

Gezapigheid

Gedurende de twee daaropvolgende eeuwen krabbelde de kleine stad aan de IJssel langzaam uit de armoede. De grandeur en status van vroeger jaren zouden echter nooit meer bereikt worden. Temeer omdat Deventer ingeklemd lag tussen rivier en knellende verdedigingswerken, kon van groei in ruimtelijke zin überhaupt geen sprake zijn. Pas in 1874 met de invoering van de Vestingwet kon de stad zich ontdoen van het strakke keurslijf en de vele financiële verplichtingen waaraan zij als stad had te voldoen.

Tot het einde van de 18^e eeuw kabbelde het leven in Deventer rustig voort. De handelsstad van weleer was verworden tot een gezapig provinciestedje. Enkele regenteske families maakten voor het grootste deel de dienst uit. Het bleek uitermate lastig om nieuwe initiatieven te ontplooiën, handel en nijverheid op te zetten met een bestuur dat er alles aan gelegen was alles bij het oude te laten.

BIJLAGE 3: EEN LOFZANG OP HENDRIK LINDEMAN

Op 30 juni 1756 opent de 'Ysermoole' van Hendrik Lindeman haar deuren. De gevoelens van trots, nieuwsgierigheid en scepsis werden door de dichter J.G. Fluck vervat in een gedragen gedicht onder de titel: **Artificem opus Commendat, of De Kroone des Werks**

Uit eigen beweging, en zonder voorafgaande kennis-geving, gezet op het Hoofd Ter onsterffelyken Roem en Gedagtenis, van den Uitmuntenden Werkmeester, Ontwerper en Volbrenger der voortreffelyken en Deventerse Anse Stad Vercierden Ysermoole, voltooit door den Wel Edelen Heer, den Heer Burger Luitenant Hendrik Lindeman en in 't Werk begonnen den 30. van Wiedemaant, 1756.

„Komt by Sanaballat, gy spottend Horonit
Tobia op de baan, gy schimpend Ammonit
Wel Gesem uit Uw Nest, verspiedend Arabier
Vergadert uw by een, komt aan de Bergpoort hier
En ziet wat Hendrik heeft, in korten tyd gedaan,
Twee Molens voor uw oog, op Wey en Steengrond staan
Gy alle die wel eer, hebt deze Man verweten,
Dat hy in zyn Ontwerp, zig zelven had vergeten,
Gy die op al Uw doen, zoo veerdig zijt geslepen,
En gaarn inslokken wilt, met touw vercierde schepen,
Den Tempel zoud gy zelf, wierd het niet afgeraden,
Tot uw eigen geryf, en voordeel ook beschaden,
Als op den Marrienberg, Hy Yser dagt te maken,
Dog doe geen Oere wist, naar zynen zin te halen,
Komt, ziet nu, wat gebouwd, dat Hy heeft opgeregt,
Waar in Hy arbeid geeft, den Meester en zyn knegt,
Een Ysermoole staat, tot Cieraad voor uw Stad,
En als gy Burgerschaar, van Deventer bevat,
Hoe meenig mensch, Hy helpt, gestadig aan zijn brood,
Die neeringloos versuft, zat zugtend in den nood,
Gy dubbelt reden vind, om dezen Heer te kronen,
En voor zyn trouwen dienst, dankbaareljk te lonen,
Te meer, terwyl men weet, hoe eer in Israël,
Geen Smit ervaren was, die konstig en zeer wel
Kon maken Krysgeweer, goe Spiessen ende Spaden,
Maar men de Wagens moest, met zware vragt beladen,
By Philistynen trots, afhalen met de Bylen,
Mids men was slegt voorzien, met kromme stompe vylen,
Zo zal Heer LINDEMAN, uw nu met smeden helpen,
En hunne winkels vol, met Yser overstelpen,
Als Hy mee leveren zal, veel Kogels ende Bommen,
Wanneer een grof Geschut, mogt om ons ooren brommen,
Den oven is reeds heet, en 't Volk zal 't niet verdrieten,
't Gloeiend Yser net, in vormen wel te gieten,
Dat gy erlangen kunt, voor uw, en uw Landsaten,
Veel potten klein en groot, en wel gegote platen,
En schoon dat iemand zejim hoe durft Hy zig verbinden,
Mids Hy geen gietens stof, in overvloed kan vinden,
Hoond niet, vertoef een wyl, ja doet Hem liever prysen,
Tubal-Cain zal Hem den weg, na Tharsis heel wel wijsen, Daar
vind men Oer genoeg, als mee veel Tin en Loot,
Waar van op Tyrus Markt, een groot deel overschoot,
Een Hieram zal er zyn, en bieden Hem de hand,
Misschien van Yserloo, of een nabuurig Land,
Want Hy aireede heeft, een middel uitgevonden,
Dat Waldecks Vorst hem heeft, een Meesterknegt gezonden,
Gelyk Hy ook reeds heeft, hoe Momus krimpt en parst,
De Kooplaan opgepropt, met fyn gepelde Garst:
Ziet hier een vaardig Man, die zyn werk kan verrigten,
Dat meenig Werkbaas moet, voor zyn uitvoering zwigten,
Hy is het die zyn werk, zoo digte maakt en vast,
Dat alles wel geschikt, in vorm en voegen past,
Die voor geen Konstenaar, behoeft de loef te stryken,
Schoon dat een Arabier, uit Ark of Tent kwam kyken,
Vaart dan maar noestig voort, gy treflyk Molenmaker,
Want niemand kan 'er zyn, Uw zuivere Eer aanraken,
Wyl gy in al Uw doen, nauwkeurig daarop let,
Dat alles is tot best, voor Stad, en 't Volk gezet,
Daglooners gaan niet weg, vervult met diepe zorgen,
Hoe zij aan LINDEMAN, nog lange moeten borgen,
Der Joden Sabbath is, zo schielyk niet verstreken,
Of elk is met zyn geld, ook van Uw Huijs geweken,
Heeft iemand zig beseert, met Hamer, Beijtel, Byl,
Dan anders zig gekwetst, met Raspe, ofte Vyl,
Dus na de Wonden zyn, van groot belang of wezen,
Op zyne kosten laat, Hij wonden weer genezen,
Heelmeesters moeten heen, met Balsem, Pleijsters, Bussen,
Om zulke Lyders voorts, het koude Vuur te blussen:
Ik bid ontwerpt nog meer, kloekmoedig Architect,
Die veel geheimen hebt, naar Uw verstand ontdekt,
Men wenscht Uw veel geluk, men zal uw Wierook zwaaijen,
In hoope, dat zig steeds uw Molenraders draaijen,
Uw kennis werd vermeert, uw vinger werd niet slap,
God send uw zynen Geest, als aan Aholiab,
Al wat Uw hand nog vind, doet sulks met volle magt,
Wyl gy 't Verstand bezit, verzeld met groote kragt,
Mids geen verzinning is, als gy in 't Graf moet dalen,
En eens aan Vrouw Natuur, zult haren Tol betalen,
Dan zult gy in uw Stad, onsterffelyk herleven,
En by 't welmeenend Volk, steeds in geheugen zweven,
Wanneer gy rust geniet, in 's Hemels Oppersalen,
En over 't aardsch gewoel, kunt eeuwig Zegepralen.

Uit hoogagting J.G. FLUCK Te Deventer,
gedrukt bij Hendrik Willem Bos, Boekdrukker
en Boekverkoper aan den Berg-Schild

BIJLAGE 4: TIJDSLIJN

- 6000 voor Chr. Eerste sporen van het gebruik van ijzer uit meteorieten in Egypte en Sumer.
- 4000 voor Chr. Eerste sporen van bereiden van ijzer uit ijzererts in laagovens in Mesopotamië.
- 3000 voor Chr. Eerste sporen van bereiding van ijzer in Nederland.
- 1200 voor Chr. Geleidelijke overgang van de bronstijd in de ijzertijd.
- 800 (ca.) Ontstaan nederzettingen gericht op de bereiding van smeedijzer op de Veluwe en in het Montferland.
- 1200 (ca.) Opkomst van de eerste ijzermolens met hoogovens op diverse plekken in Europa.
- 1695 (ca.) Oprichting van de eerste Nederlandse ijzermolen in Doetinchem.
- 1696 Hendrik Lindeman geboren in Deventer
- 1718 Huwelijk tussen Hendrik Lindeman en Maria Klopman.
- 1726 Lindeman richt de Zeepziederij, annex olie-, pel- en cementmolen op te Deventer.
- 1728 - 1730 Steven en Peter van Delden treden toe als compagnons in Lindemans onderneming.
- 1733 Lindeman trekt zich terug uit de Zeepziederij na een conflict met zijn compagnons.
- 1734 Lindeman verwerft octrooien voor postwagendiensten tussen Deventer en Duitse steden.
- 1744 Grote overstroming veroorzaakt veel schade: Lindeman herstelt in korte tijd de verbindingen.
- 1745 Lindeman krijgt opdracht voor het bevaarbaar maken van de Schipbeek en pacht de Stadswatermolen.
- 1747 Lindeman start de bouw van molen 'De Hoop'.
- 1754 Oprichting van de ijzermolen in Ulft, gefinancierd door onder andere Johan Hendrik Bögel.
- 1755 Lindeman voltooit zijn opdracht voor het bevaarbaar maken van de Schipbeek en start met financiële steun van Amsterdamse koopman Isaac Rutgers de bouw van een ijzermolen.
- 1756 Oprichting van de ijzermolen in Deventer, geopend op 30 juni.
- 1758 (ca.) Einde samenwerking tussen Lindeman en Rutgers; nieuwe overeenkomst met koopman J. Brants.
- 1758 Overlijden van Hendrik Lindeman, begraven op 15 februari (61 jaar oud).
- 1767 Erven Lindeman verkopen de bezittingen. De IJzermolen komt in bezit van een groep rijke burgers, molen 'De Hoop' wordt verkocht aan de familie Van Delden.
- 1795 Johann Friedrich Nering Bögel neemt ijzermolen 'Minerva' in het Duitse Iselburg over.
- 1795 Johan Laurents Nering Bögel geboren te Zutphen op 1 december
- 1800 (ca.) De Deventer IJzermolen is de grootste ijzermolen van het land met een jaarlijkse productie van 400 – 500 ton gietijzer.
-
-

-
-
- 1802 G.A. Jordaens krijgt 1/6^e deel van de Deventer IJzermolen in bezit; bedrijfsnaam wordt Firma Jordaens & Co.
- 1810 Deventer koopman E.Wolf koopt alle aandelen van de Deventer IJzermolen op en wordt enig eigenaar.
- 1817 Johan Laurents Nering Bögel neemt de leiding van de 'Minerva' op zich na de dood van zijn vader.
- 1818 Wolf verkoopt de ijzermolen aan J.F. Hoffman.
- 1820 (ca.) Huwelijk tussen Johan Laurents Nering Bögel en Hermina Nederburgh.
- 1821 Oprichting van de ijzermolen in Terborg.
- 1823 (ca.) Start productie van siergietwerk door Deventer IJzermolen.
- 1825 De erven Hoffman verkopen de ijzermolen op 18 november aan H.A. Nederburgh en J.L. Nering Bögel.
- 1825 Johann Nering Bögel, 18 jaar oud, neemt de leiding over van zijn broer van de 'Minerva' in Isselburg.
- 1829 Plaatsing eerste stoommachine in Deventer gieterij.
- 1829 Nering Bögel verkrijgt octrooi op emailleerproces.
- 1830 Ingebruikname eerste koepeloven in ijzergieterij.
- 1832 Johan Laurents Nering Bögel wordt verkozen in het stadsbestuur van Deventer.
- 1834 Deventer IJzergieterij geeft verkoopcatalogus uit; verdere specialisatie in siergietwerk.
- 1834 Johan Laurents laat stadsvilla bouwen naast het bedrijfsterrein (thans Bergschild 39).
- 1840 Deventer IJzergieterij wordt uitgebreid met een machinewerkplaats.
- 1842 Johan Laurents Nering Bögel neemt tot 1758 zitting in de Kamer van Koophandel.
- 1849 Herman Nederburgh overlijdt; Johan Laurents Nering Bögel krijgt alleen de leiding over de onderneming.
- 1850 Officiële naamsverandering in 'IJzergieterij & Machinefabriek J.L. Nering Bögel & Co.'
- 1852 Johan Laurents' oudste zoon, Johan Frederik, komt in dienst van het bedrijf.
- 1865 De Isselburgse 'Minerva' komt in handen van Johann Dingus, zoon van Johann en neef van Johan Laurents Nering Bögel.
- 1865 Johan Laurents Nering Bögel overlijdt op 70-jarige leeftijd. Zijn oudste, Johan Frederik, en jongste zoon, Willem Frederik, krijgen de leiding in handen.
- 1865 – 1877 'IJzergieterij & Machinefabriek J.L. Nering Bögel & Co.' onder leiding van de broers Johan Frederik en Willem Frederik.
- 1873 Hoogoven afgebroken en vervangen door tweede koepeloven.
- 1877 Johan Frederik Nering Bögel gaat met pensioen; zijn 22-jarige zoon Johan Laurents jr. neemt zijn plaats in.
- 1877 – 1902 'IJzergieterij & Machinefabriek J.L. Nering Bögel & Co.' onder leiding van zoon Willem Frederik en kleinzoon Johan Laurents jr. Nering Bögel.
- 1879 Aanleg spoorlijn op fabrieksterrein.
-
-

-
-
1880	Opening nieuwe ijzergieterij.
1895	Ingebruikname van loodsmelterij.
1898	De Wilhelminafontein in Deventer wordt het laatste grote siergieterijwerk van de onderneming
1902	Vanwege enorme groei en investeringen wordt de onderneming omgezet in een naamloze vennootschap.
1902 – 1904	‘NV Deventer IJzergieterij & Machinefabriek v/h J.L. Nering Bögel & Co.’ onder leiding van zoon Willem Frederik en kleinzoon Johan Laurents jr. Nering Bögel.
1904	Willem Frederik Nering Bögel op 66-jarige leeftijd overleden. Zijn plaats wordt ingenomen door zijn 30-jarige zoon Johan Frederik jr.
1904 – 1909	‘NV Deventer IJzergieterij & Machinefabriek v/h J.L. Nering Bögel & Co.’ onder leiding van de kleinzoons Johan Laurents jr. en Johan Frederik jr. Nering Bögel.
1905	Fabriek uitgebreid met nieuw modellenhuis. Gieterij wordt verder gemechaniseerd.
1906	Verbouwing en uitbreiding van machinefabriek en ingericht voor snelarbeid.
1909	Plotseling overlijden Johan Frederik jr. op 35-jarige leeftijd.
1909 – 1911	‘NV Deventer IJzergieterij & Machinefabriek v/h J.L. Nering Bögel & Co.’ onder leiding van kleinzoon Johan Laurents jr. Diens zoon Jacobus Albertus Constant Nering Bögel wordt klaargestoomd tot directeur.
1911 – 1932	‘NV Deventer IJzergieterij & Machinefabriek v/h J.L. Nering Bögel & Co.’ onder leiding van achterkleinzoon Jacobus Albertus Constant (Mijnheer Coos) Nering Bögel.
1912	Bouw drie grote fabriekshallen, kantoorgebouw en eigen krachtcentrale.
1914 – 1918	Eerste Wereldoorlog: de productie stijgt tot recordhoogte, meer dan duizend personeelsleden.
1929	Amerikaanse beurskrach op Zwarte Donderdag 24 oktober.
1931	Ingebruikname nieuwe, moderne modellenmakerij (thans Laboratoriumplein I: Kunstenlab).
1931	Viering 175-jarig bestaan van de Deventer IJzermolen.
1931	Eerste ontslaggolf (circa 300 mensen ontslagen).
1932	Nering Bögel kan financiële verplichtingen niet meer nakomen, bedrijfssluiting is onvermijdelijk (circa 600 mensen ontslagen).
1933	Gebouwen, terreinen en inboedel geveild.
1934	Grote delen van het fabrieksterrein ontmanteld om plaats te maken voor woningbouw
1934 (ca.)	Mijnheer Coos start technisch bureau J.A.C. Nering Bögel, gespecialiseerd in rioleringsputten, vanuit Wassenaar. De productie wordt verzorgd door NV IJzer- en Metaalgieterij De Globe in Tegelen.
1950	Pensionering van Mijnheer Coos. Het technisch bureau wordt op 8 juli opgekocht door De Globe en voortgezet onder de NV v/h Technisch Bureau J.A.C. Nering Bögel.
1952	Eerste medewerker de heer H. Geerts in dienst gekomen bij de ‘nieuwe’ Nering Bögel te Wassenaar.
-
-

-
-
1955	De productiefaciliteit van Globe/Nering Bögel verhuist van Tegelen naar Weert.
1964	Op 6 januari overlijdt J.A.C. Nering Bögel, 80 jaar oud.
1965 – 1995	Nering Bögel Weert komt in handen van verschillende investeerdersgroepen: een periode van zwalkend beleid.
1995	Nering Bögel wordt eigendom van de Buderus Groep. Rust en orde breken aan en zowel de afwaterings- als verwarmingstak floreren.
2003	Buderus wordt overgenomen door de Robert Bosch Groep, die met name interesse heeft in de verwarmingstak. De gieterijgroep wordt verkocht aan een investeringsmaatschappij.
2006	Op 2 juni wordt Nering Bögel eigendom van oud-verkoopleider en algemeen directeur Richard Janssen. Het bedrijf specialiseert zich verder in oplossingen voor afwatering, watermanagement en het hergebruik van water.
2012	Nieuwe gepatendeerde producten worden gelanceerd zoals de conische boorputdeksel en de geïntegreerde bandkolk

BIJLAGE 5: OVERZICHT PRODUCTEN (1828 – 1901)

Onderstaand overzicht van producten is opgesteld voor de periode vanaf de overname van de Deventer IJzermolen door Johan Laurents Nering Bögel en Herman Nederburgh in 1825 tot de vorming van de NV Deventer IJzergieterij & Machinefabriek in 1902. Het betreft hier een zeer fragmentarisch overzicht, opgesteld uit literatuur en bewaard gebleven bronnen, dat toch inzicht verschaft in de ontwikkelingen binnen het bedrijf.

1828	Grafmonument (De Bevere)	Groningen (Zuiderbegraafplaats)
1829	Graf (De Sturler)	Wilhelminoord (Alg. Begraafplaats)
1831	Afrastering	Zierikzee (stadspark)
1831	Graf (Nahuys)	Breda (Kerkhof Princehage)
1831	Scheepsballast	Java
1832	Dakpannen	Wijhe (dak van kerk)
1833	Borstbeeld Van Speyk	Amsterdam, Rijksmuseum (o.a.)
1833	Graf (A.M. Moens)	Ede (Kerkhof Paasberg)
1833	Ontwerp Van Speyk Monument	Amsterdam (Gemeentearchief)
1834	Graf (Gumoëns)	Den Haag (Alg. Begraafplaats)
1834	Graf (Ter Pelkwijk)	Zwolle (Alg. Begraafplaats)
1834	Graf (Van Steenwijk)	Windesheim (begraafplaats)
1834	Molenassen	Java
1834	Kandelaars, blakers	Java
1834	Briefverzwaarders	Java
1834	Medailles	Java
1834	Suikerbakjes	Java
1834	Lantaarnpalen	Groningen (Markt)
1834	Brugleuning	's-Graveland (Landgoed Hilverbeek)
1835	Graf (Mr. Helmich)	Vilsteren (RK Kerkhof)
1835	40 Fruitmandjes	Batavia
1836	40 Waterleidingsbuizen	Java
1836	Graf (M.E. van Dissel)	Groenlo (NH Kerkhof)
1838	Graf (Knijpinga-Janson)	Groningen (Zuiderbegraafplaats)
1838	Graf (De Vries)	Dokkum (RK begraafplaats)
1840	Stoommachine	Deventer (tentoonstelling)
1840	Litho- en boekdrukkers	Deventer (tentoonstelling)
1840	Inkttafel	Deventer (tentoonstelling)
1840	Christus aan het Kruis	Busselo (achter de kerk)

1840	Kachels	Arnhem (Gerechtshof)
1841	Graf (Ainsworth)	Goor (Alg. Begraafplaats)
1841	Ingangshek	Zwolle (RK Begraafplaats)
1842	Tandradaren	Nederlands Oost-Indië
1842	Fer de Berlin (sieraden)	Deventer (tentoonstelling)
1842	Beeldje	Deventer (tentoonstelling)
1842	Inktkokers	Deventer (tentoonstelling)
1842	Werkmandje	Deventer (tentoonstelling)
1842	Werkschroef	Deventer (tentoonstelling)
1842	Waterpers	Deventer (tentoonstelling)
1844	Loskraan 'De Hoed'	Deventer (Welle)
1844	Schipbrug (klep)	Deventer (Welle)
1844	Toestel tegen Houtbederf	Rijk (spoorwegen)
1844	Verfbakjes	Katoenfabriek Nederlands-Indië
1844	Kook- en waterketels	Nederlands Oost-Indië
1845	Oliepers	Nederlands Oost-Indië
1845	Balans Ophaalbrug	Goor
1846	Waterpomp	Deventer (Burgerweeshuis)
1846	Tuinmeubels	Kampen (tentoonstelling)
1846	Lithopers	Kampen (tentoonstelling)
1846	Fer de Berlin (sieraden)	Kampen (tentoonstelling)
1846	Beeldje	Kampen (tentoonstelling)
1846	Werkmandje	Kampen (tentoonstelling)
1846	Hakselmachine	Kampen (tentoonstelling)
1846	Paraplubak	Kampen (tentoonstelling)
1846	Armstoel	Kampen (tentoonstelling)
1846	Trapbaluster	Kampen (tentoonstelling)
1846	Vaas	Kampen (tentoonstelling)
1847	Ruiven, ramen en hek	Deventer (Boreelkazerne)
1847	Gewichten	Curaçao
1847	Balustrade	Curaçao
1847	Kandelabers	Curaçao
1847	Lantaarns	Curaçao
1848	Hamketels (40 stuks)	Nederlands Oost-Indië
1848	Papiercilinder	Groningen
1849	Kachels	's-Herenberg (Gesticht Merenberg)
1849	Schipbrug (onderdelen)	Deventer (Welle)

1850	Oliepers	Suriname
1850	Grafmonument	Nederlands Oost-Indië
1851	Ketels en Pannen	Nederlands Oost-Indië
1851	Baggermachine	Deventer
1851	Stoommachine	Deventer (Firma Hulscher)
1852	Michielsmonument	Nederlands Oost-Indië (Padang)
1852	Ingangshek	Nijkerk (Alg. Begraafplaats)
1852	Ring	Nederlands Oost-Indië
1852	Marmitepotten	Nederlands Oost-Indië
1853	Condensatietoestel	Deventer (Firma Hulscher)
1854	Ketels en Kookpotten	Nederlands Oost-Indië
1854	Kerkkap	Nederlands Oost-Indië (Padang)
1854	Kerkramen	Nederlands Oost-Indië (Padang)
1854	Koorhek	Nederlands Oost-Indië (Padang)
1854	Noria's, Tandradaren	Nederlands Oost-Indië
1854	Lantaarnpaalarmen	Nederlands Oost-Indië
1854	Schroeven en Boutjes	Nederlands Oost-Indië
1855	Grafmonumenten (2 stuks)	Nederlands Oost-Indië
1856	Stoommachine	Deventer (Ov. Steenfabriek)
1856	Graf (I. Sannes)	Veendam (Alg. Begraafplaats)
1857	Grafmonument (2 stuks)	Nederlands Oost-Indië
1857	Kachels	Nederlands Oost-Indië
1857	Loskranen (4 stuks)	Nederlands Oost-Indië (Semarang)
1857	Badinrichting	Santpoort
1857	Gashouders (3 stuks)	Deventer (Gem. Gasfabriek)
1858	Schaalgewichten	Nederlands Oost-Indië
1858	Lantaarns	Nederlands Oost-Indië
1858	Lantaarnpalen	Nederlands Oost-Indië
1858	Stoommachine	Nederlands Oost-Indië
1859	Kronen en Kandelabers	Deventer (Lebuïnuskerk)
1859	Balustrade	Nederlands Oost-Indië
1860	Graftombe	Nederlands Oost-Indië
1860	Graf (C.F.G. Gobius)	Den Helder (Alg. Begraafplaats)
1860	Graf (P.J. Sikkema)	Nieuwe Pekela (Alg. Begraafplaats)
1860	Bouwelementen	Nederlands Oost-Indië
1860	Zagen en Machinerieën	Nederlands Oost-Indië
1860	Kombuizen	Nederlands Oost-Indië (Rembang)

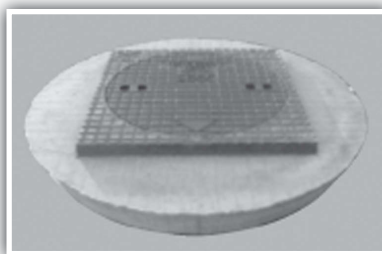
1861	Theekoepeltje	Maarsssen (Huize Vecht en Dijk)
1861	Stoommachine	Deventer (Chigorijfabriek)
1861	Stoommachine	Deventer (Callicotfabriek)
1861	Gothische Kerkkroon	Haarlem (tentoonstelling)
1862	Vuurtoren	Ouddorp
1862	Gashouder	Lochem
1862	Lantaarnpaal	Lochem (kerk)
1862	Stoommachine	Deventer (Firma Ankersmit)
1864	Graf (E. Meker)	Terwolde (Alg. Begraafplaats)
1864	Graf (Weerden-Abres)	Nieuw Scheemda (NH Kerkhof)
1865	Lantaarnpalen	Haarlem
1865	Cilinder Speelwerk	Deventer
1865	Machinerieën	Nederland (spinnerijen)
1868	Stoel Windwerk	Deventer
1868	Stoommachine	Deventer (Firma Siemersma)
1868	Stoomketel	Nederlands Oost-Indië
1868	Stoommachine	Deventer (Firma Canac)
1869	Stationsoverkapping	Hoogezand
1870	Rubbermachines	Onbekend
1870	Ijzeren Haard	Deventer
1871	Kookmachine	Nederlands Oost-Indië
1873	Assen	Groningen
1873	Machinerieën	Nederland
1874	Stoommachine	Deventer (Lijmfabriek)
1874	Papiercilinders	Hoogezand
1875	Vuurtoren	Westkapelle
1875	Vuurtoren	Scheveningen
1876	Waterleidingsbuizen	Deventer
1876	Stoommachine	Deventer (Firma J. van Harte)
1877	Stoommachine	Deventer (Gemeentelijke Gasfabriek)
1877	Zuiveringstoestellen	Deventer (Gemeentelijke Gasfabriek)
1879	Vuurtoren	Java (Edam)
1879	Vliegwielen	Arnhem (tentoonstelling)
1879	Kussenblok	Arnhem (tentoonstelling)
1879	Spoorwiel	Arnhem (tentoonstelling)
1879	Kookpotten	Arnhem (tentoonstelling)
1879	Dakraam	Arnhem (tentoonstelling)

1879	Kandelabers	Arnhem (tentoonstelling)
1879	Kruisbeeld	Arnhem (tentoonstelling)
1880	Brievenbussen	Den Haag
1880	Vuurtoren	Ameland
1881	Stoommachine	Deventer (Meelfabriek)
1882	Vuurtoren	Nederlands Oost-Indië (Mendanau)
1883	Installatie Suikerfabriek	Amsterdam (tentoonstelling)
1883	Stoommachine	Amsterdam (tentoonstelling)
1883	Locomotief	Amsterdam (tentoonstelling)
1885	Bakken	Gouda (kaarsenfabriek)
1886	Stoommachine	Deventer (badinrichting)
1887	Stoommachine	Deventer (koffiebranderij)
1888	Stoommachine	Deventer (strijkkinrichting)
1889	Stoommachine	Deventer (drukkerij)
1889	Overkapping Vismarkt	Deventer (Pothoofd)
1889	Overkapping Botermarkt	Deventer (Lange Poot)
1891	Papiercilinders (5 stuks)	Oude Pekela
1891	Vuurtoren	Nederlands Oost-Indië (West-Nangka)
1892	Stoommachine	Deventer (Meelfabriek)
1892	Stoommachine	Deventer (eigen gebruik)
1892	Petroleumlampen	Onbekend
1892	Reparaties	Onbekend
1895	Pompen voor Tinmijnen	Nederlands Oost-Indië (Banka)
1895	Papiercilinders (10 stuks)	Hoogezand
1896	Papiercilinders (3 stuks)	Hoogezand
1897	Papiercilinder	Hoogezand
1898	Papiercilinders (3 stuks)	Hoogezand
1898	Wilhelminafontein	Deventer (Brink)
1899	Papiercilinders (5 stuks)	Hoogezand
1901	Papiercilinders (6 stuks)	Hoogezand

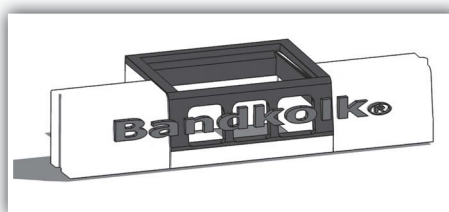
ACTUELE ONTWIKKELINGEN - PRODUCTEN

Conische afdekking

Patent Conische Boor/Afdekking

Nering Bögel heeft samen met Buderus Guss een conische afdekking ontwikkeld voor de Nederlandse markt. Afdekking verzakken regelmatig in het wegdek omdat de verkeerslast te zwaar is voor de fundatie van de afdekking. De conische afdekking functioneert als een soort “badstop” in het wegdek waardoor de krachten veroorzaakt door de verkeerslast wegvloeien over een sterk vergroot dragend oppervlak. Door de omtrek van de afdekking conisch te maken vloeien krachten onder een hoek via het wegdek weg. Hierdoor wordt de verticale drukkracht geminimaliseerd zodat de putrand niet meer verzakt in het wegdek.

Patent Bandkolk

Een trottoirkolk kent ditzelfde probleem. Het dragend oppervlak van de kolk die de krachten moet opvangen van de verkeerslast is dikwijls veel te klein. Hierdoor verzakt een trottoirkolk t.o.v. de trottoirband (daardoor o.a. schade aan leidingwerk/lekkages).

Nering Bögel heeft een combinatie gemaakt van een trottoirkolk met een trottoirband. Dit is uiteindelijk één massief lichaam geworden. Hierdoor hebben we het dragend oppervlak sterk vergroot zodat verzakkingen verleden tijd zijn.

BIJLAGE 6: LITERATUURLIJST - NOTEN

Noot 1) Het is niet met zekerheid vast te stellen of Hendrik Lindeman is bijgezet in de Bergkerk. Waarschijnlijk is het de Grote of Lebuinuskerk geweest, daar waar de Deventer notabelen zich lieten begraven.

- Herman Korteling, 'Deventer bij Gaslicht', Den Haag: Kruseman's Uitgeversmaatschappij bv, 1974
- J.C. Bedaux, H. de Beer, N. Herweijer 'Ach lieve tijd: 1000 jaar Deventer, de Deventenaren en hun rijke Verleden', Zwolle: Waanders, 1989, 1990, 1991
- H.J. Nalis, 'Deventer verleden tijd', - Rijswijk: Uitgeverij Elmar bv, 1984
- H.J. Nalis, 'Focus op Deventer', Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2002
- H.J.E. van Beek, 'Dêventer vrogger en noe, deil 3', Deventer: Boekhandel Praamstra, 2001
- G.J. Lugard M. van Veen, H. Korteling, H.T. Timmerman, 'Overijssel Jaarboek voor Cultuur en Historie 1958', - Zwolle: Koninklijke Uitgeverij van de Erven J.J. Tijl nv
- René Berends, 'Deventer als industriestad 1907', Deventer:, Corps 9 Publishers, 2007
- Barbara S. Kapsenberg 'Uit ijzer gegoten', Zutphen: Uitgeverij Terra, 1982